

TÜRKLER

3

EDİTÖRLER

HASAN CELÂL GÜZEL
PROF. DR. KEMAL ÇİÇEK
PROF. DR. SALİM KOCA

YENİ TÜRKİYE YAYINLARI

TÜRKLER

Yayın Kurulu Başkanı
PROF. DR. YUSUF HALAÇOĞLU
TÜRK TARİH KURUMU BAŞKANI - TÜRKİYE

Yayın Danışmanı
PROF. DR. HALİL İNALCIK
TÜRKİYE / A.B.D

Yayın Kurulu

PROF. DR. ŞÜKRÜ HALUK AKALIN
TÜRK DİL KURUMU BAŞKANI-TÜRKİYE

PROF. DR. ERCÜMENT KURAN
TÜRKİYE

PROF. DR. SÜLEYMAN ALİYARLI
AZERBAYCAN

PROF. DR. ERDOĞAN MERÇİL
TÜRKİYE

PROF. DR. MUHAMMED AYDOĞDUYEV
TÜRKMENİSTAN

PROF. DR. RHOADS MURPHEY
İNGİLTERE

PROF. DR. TUNCER BAYKARA
TÜRKİYE

PROF. DR. YUZO NAGATA
JAPONYA

PROF. DR. ALİ BİRİNCİ
TÜRKİYE

PROF. DR. AHMET YAŞAR OCAK
TÜRKİYE

PROF. DR. TINÇTIKBEK ÇOROTEGİN
KIRGIZİSTAN

PROF. DR. İLBER ORTAYLI
TÜRKİYE

PROF. DR. GEZA DAVID
MACARİSTAN

PROF. DR. VICTOR OSTAPCHUK
KANADA

PROF. DR. FERİDUN EMECEN
TÜRKİYE

PROF. DR. SEMA BARUTÇU ÖZÖNDER
TÜRKİYE

PROF. DR. PETER B. GOLDEN
A.B.D.

PROF. DR. ULI SCHAMILOGLU
A.B.D.

PROF. DR. NORMAN ITZKOWITZ
A.B.D.

PROF. DR. STANFORD SHAW
A.B.D.

PROF. DR. EKMELEDDİN İHSANOĞLU
IRCICA BAŞKANI - TÜRKİYE

PROF. DR. GENG SHIMIN
ÇİN

PROF. DR. MUSTAFA KAFALI
TÜRKİYE

PROF. DR. DENIS SINOR
A.B.D.

PROF. DR. KEMAL KARPAT
A.B.D.

PROF. DR. AHMET TABAKOĞLU
TÜRKİYE

PROF. DR. BEG ALİ KASIMOV
ÖZBEKİSTAN

PROF. DR. DMİTRİ VASİLİEV
RUSYA

PROF. DR. MANAS KOZIBAYEV
KAZAKİSTAN

PROF. DR. BAHAEDDİN YEDİYILDIZ
TÜRKİYE

Danışma Kurulu

PROF. DR. ABDÜLHALUK ÇAY
BAŞKAN-TÜRKİYE

PROF. DR. GABOR AGOSTON
A.B.D.

PROF. DR. İSMAİL AKA
TÜRKİYE

PROF. DR. ŞAKİR AKÇA
TÜRKİYE

PROF. DR. ANNAKURBAN AŞİROV
TÜRKMENİSTAN

PROF. DR. OKTAY ASLANAPA
TÜRKİYE

DOÇ. DR. B. ZAKİR AVŞAR
TÜRKİYE

ALİ RIZA BOZKURT
A.B.D.

POLAT BÜLBÜLOĞLU
TÜRKSOY BAŞKANI-AZERBAYCAN

PROF. DR. GÜLÇİN ÇANDARLIOĞLU
TÜRKİYE

PROF. DR. EMİN ÇARIKÇI
TÜRKİYE

PROF. DR. NEJAT DİYARBEKİRLİ
TÜRKİYE

PROF. DR. YAVUZ ERCAN
TÜRKİYE

PROF. DR. SEMAVİ EYİCE
TÜRKİYE

PROF. DR. ISTVAN FODOR
MACARİSTAN

PROF. DR. MUSTAFA İSEN
TÜRKİYE

DR. ÖNER KABASAKAL
TİKA BAŞKANI-TÜRKİYE

PROF. DR. ESİN KAHYA
TÜRKİYE

PROF. DR. ŞABAN KARATAŞ
TÜRKİYE

PROF. DR. HEE SOO LEE
GÜNEY KORE

PROF. DR. HEATH W. LOWRY
A.B.D.

PROF. DR. ŞERİF MARDİN
TÜRKİYE / A.B.D.

PROF. DR. JUSTIN McCARTHY
A.B.D.

PROF. DR. GABRIEL R. PALECZEK
AVUSTURYA

PROF. DR. OMELJAN PRITSAK
A.B.D.

PROF. DR. MİRKASIM USMANOV
TATARİSTAN

PROF. DR. TURAN YAZGAN
TÜRKİYE

PROF. DR. İLYA ZAİTSEV
RUSYA

NAMIK KEMAL ZEYBEK
TÜRKİYE

Proje Koordinatörü
OSMAN KARATAY

İdari Koordinatörler
ABDURRAHMAN EREN / MUSTAFA V. GÜZEL / LÜTFÜ ULUKUL

Tercüme

Başredaktör
C. CEM OĞUZ

Koordinatör
ÖZLEM DİLMEN

Redaktörler
DOÇ. DR. RAMAZAN GÖZEN / DOÇ. DR. HAMİT ERSOY
ELNUR AĞAYEV

Mütercimler
ALESKER ALESKERLİ / ARAZ ASLANLI / DİLDAR ATMACA / BANU BEKTAŞ / EVREN ÇELİK / NİLÜFER EROL
YRD. DOÇ. DR. BİLGEHAN ATSIZ GÖKDAĞ / BÜLENT KENEŞ / OKSANA MAMOLOVA / BARIŞ ÖNGEL
NURŞEN ÖZSOY / SADIK SADIKOV / VİLDAN ŞİŞMAN / AYŞE NİHAN TEMEL
YRD. DOÇ. DR. MEHMET TEZCAN / SEVİNÇ ÜÇGÜL / DR. ALİM YILMAZ

Türkçe Redaksiyon
DOÇ. DR. NURETTİN DEMİR / DOÇ. DR. EMİNE YILMAZ / YRD. DOÇ. DR BİLGEHAN A. GÖKDAĞ
MURAT KÜÇÜK / GÖNÜL GÖKDEMİR / FARUK GÖKÇE

Sekreterya
SABİHA SUNGUR
SEVAL YALIN / AYLA TEZCAN / GÜLİZAR ALTUNYURT / FATMA ALBAYRAK / ZÜLFİKÂR MERT / BURCU ÖZDEMİR

İÇİNDEKİLER

cilt

3

ONALTINCI BÖLÜM

Eski Türklerde Toplum ve Ekonomi

ESKİ TÜRKLERDE SOSYAL VE EKONOMİK HAYAT / *Prof. Dr. Salim Koca* 15

A. Sosyal Gelenekler

"ORUN" VE "ÜLÜŞ" MESELESİ / *Prof. Dr. Abdülkadir İnan* 38

TÜRKLERDE YILBAŞI VE BAHAR GELENEĞİ / *Prof. Dr. Ahmet Pirverdioğlu* 44

ESKİ TÜRKLERDE BAYRAM VE FESTİVALLER / *Prof. Dr. Salim Koca* 51

ESKİ TÜRKLERDE EVLENME GELENEKLERİ / *Prof. Dr. Ali Erkul* 58

ESKİ TÜRKLERDE YAS VE ÖLÜ GÖMME ÂDETLERİ / *Yrd. Doç. Dr. Yıldız Kocasavaş* 67

TÜRKLERDE MEZAR GELENEĞİ / *Dr. Alım Karamürsel* 76

CUCİ ULUSU'NUN CENAZE TÖRENLERİNDE AT KURBAN EDİLMESİ / *Dr. Dmitry Dubrovsky* 80

B. Toplum

ESKİ TÜRKLERİN HUSUSÎ HUKUKU / *Ord. Prof. Dr. Sadri Maksudi Arsal* 88

ESKİ TÜRKLERDE AİLE / *Prof. Dr. Ali Erkul* 97

ESKİ DÖNEMLERDEN ANADOLU'YA TÜRK SOSYAL DAYANIŞMA KURUMLARI / *Prof. Dr. M. Alemdar Yalçın* 107

ERKEN DÖNEM TÜRKLERİNDE DEFİN İŞLEMLERİ / *Dr. Ciro Lo Muzio* 123

ORDUĞ (BAŞLANGIÇTAN SELÇUKLULARA KADAR TÜRK HAKAN ŞEHRİ) / *Prof. Dr. Emel Esin* 129

ANADOLU ÖNCESİ TÜRK KENTİ / *Doç. Dr. Yılmaz Can* 150

VI-IX YÜZYILLARDA KAZAKİSTAN'DAKİ
ŞEHİRLER VE YERLEŞİK KÜLTÜR / *Prof. Dr. Karl Baipakov* 161

KIRGIZLARDA DİNÎ VE SOSYAL HAYAT / *Prof. Dr. Mustafa Erdem* 167

KIPÇAKLARDA SOSYO-KÜLTÜREL VE DİNÎ YAPI / *Doç. Dr. Ahmet Gökbel* 177

KUMAN-KIPÇAKLARDA TOPLUM VE KÜLTÜR HAYATI / *Yrd. Doç. Dr. Muallâ Uydu Yücel* 191

ESKİ TÜRK ÇOCUK OYUNLARINDAN
TEPÜK VE YAŞAYAN VARYANTLARI / *Prof. Dr. İbrahim Yıldıran* 196

C. Ekonomi

KAĞANLAR VE ARMAĞANLAR / *Prof. Dr. Sencer Divitçioğlu* 201

TÜRGİŞLERDEN BÜYÜK UYGURLARA
TÜRK KAĞANLIKLARININ PARA BİRİMLERİ / *François Thierry* 209

İPEK YOLU VE İNSANLIK TARİHİNİDEKİ ÖNEMİ / *Prof. Dr. Boris Ya. Stavisky* 222

ESKİ VE ORTA ÇAĞ DÖNEMLERİNDE
BÜYÜK İPEK YOLU ÜZERİNDEKİ ORTA ASYA TÜRKLERİ / *Prof. Dr. Yuriy F. Buryakov* 234

İPEK YOLUNDA KAFKASLAR / *Prof. Dr. Anna A. Ierusalimskaya* 243

III-X. YÜZYILLARDA DOĞU TÜRKİSTAN'DA DOKUMACILIK / *Prof. Dr. David Gudiashvili* 251

ONYEDİNCİ BÖLÜM
Eski Türklerde Düşünce, Din ve Bilim

A. Düşünce ve Din

ESKİ TÜRKLERDE DİN VE DÜŞÜNCE / *Prof. Dr. Harun Güngör* 261

TÜRKLERDE AHLÂK / *Ziya Gökalp* 283

ESKİ TÜRK DİNİ / *Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu* 290

İSLAMİYETTEN ÖNCEKİ TÜRK İNANCINA DAİR / *Doç. Dr. Ahmet Doğan* 305

ESKİ TÜRKLERDE TEK TANRI İNANCI / *Yrd. Doç. Dr. Fatma Ahsen Turan* 320

GÖK TANRI İNANCI / *Yrd. Doç. Dr. Yıldız Kocasavaş* 326

ESKİ TÜRKLERDE GİZLİ TABİAT KUVVETLERİNE
İNANMA (İYE İNANCI) / *Doç. Dr. Celâl B. Memmedov* 330

ESKİ TÜRKLERDE TABİAT KUVVETLERİNE İNANCIN
DESTANLARDA TASVİRİ / *Doç. Dr. Nezaket Hüseyn Kızı* 338

ESKİ OĞUZLARIN İNANIŞLARI VE
MİTOLOJİK GÖRÜŞLERİ / *Doç. Dr. Nazim Paşayev - Doç. Dr. Valide Paşayeva* 345

SEYAHATNAMELERE GÖRE GÖKTÜRKLERDE BUDİZM / *Dr. Erkin Ekrem* 358

TÜRKİSTAN'DA ZERDÜŞTLÜĞÜN YAYILMASI VE ETKİLERİ / *Yrd. Doç. Dr. İskender Oymak* 375

AVRUPA HUNLARI VE HIRİSTİYANLIK / *Yrd. Doç. Dr. Turhan Kaçar* 385

MÜSLÜMAN TÜRKLERDE ŞAMANİZM KALINTILARI / *Prof. Dr. Abdülkadir İnan* 392

B. Bilim

ESKİ TÜRKLERDE BİLİM / *Prof. Dr. Esin Kahya* 400
TÜRKLERDE SAYI SİSTEMLERİ / *Doç. Dr. Zeki Kaymaz* 419
TÜRK KÜLTÜRÜNDE YÖNLER / *Doç. Dr. Ali Rafet Özkan* 427
TÜRKLERİN KULLANDIKLARI TAKVİM ÇEŞİTLERİ / *Dr. Tevfik Temelkuran* 434
UYGURLARDA MATBAA / *İsmet Binark* 441
İSLAM ÖNCESİ ORTA ASYA TÜRK DÜNYASINDA TABABET / *Prof. Dr. Ali Haydar Bayat* 449
ESKİ TÜRKLERDE MÜZİK İLE TEDAVİ / *Yrd. Doç. Dr. Rahmi Oruç Güvenç* 460
ESKİ TÜRKLERDE SİLAH / *Prof. Dr. Yuliy S. Hudyakov* 468

ONSEKİZİNCİ BÖLÜM

Eski Türklerde Dil ve Edebiyat

"ESKİ TÜRKLERDE DİL VE EDEBİYAT / *Prof. Dr. Sema Barutçu Özönder* *481*

A. Eski Türk Destanları ve Mitolojisi

TÜRK DESTANININ TASNİFİ / *Ord. Prof. Dr. Zeki Velidi Togan* *502*
OGUZ KAĞAN-OĞUZ HAN DESTANI / *Prof. Dr. Mehmet Kaplan* 511
OĞUZ KAĞAN DESTANI ÜZERİNE YENİ DÜŞÜNCELER / *Prof. Dr. Fuzuli Bayat* 520
ERGENEKON DESTANI / *Prof. Dr. Dursun Yıldırım* 527
BOZKURT EFSANESİ / *Ord. Prof. Dr. Zeki Velidi Togan* 544
MANAS DESTANI VE KIRGIZ HALK EDEBİYATI / *Yrd. Doç. Dr. Naciye Yıldız* 547
DESTANLARDA VE TARİHÎ KAYNAKLARDA ALP ER TUNGA (EFRÂSİYÂB) / *Dr. Mustafa Aksoy* 554
ALTAY-TÜRK DESTANCILIK GELENEĞİ VE MAADAY-KARA DESTANI / *Dr. Selahaddin Bekki* 569
ESKİ BİR TÜRK BOYU MÜYTENLER VE MENŞE EFSANELERİ / *Prof. Dr. Ahmet Nahmedov* 580
TÜRK DESTANLARINDA BAZI ORTAK MOTİFLER / *Yrd. Doç. Dr. Hasan Köksal* 584
ESKİ TÜRK DESTANLARINDA METRİK SİSTEM / *Yrd. Doç. Dr. Esra Karabacak* 597
TÜRK KÜLTÜRÜNDE VE TARİHİNDE NEVRUZ / *Yrd. Doç. Dr. Muzaffer Tepekaya* 600
TARİHTE VE MİTOLOJİDE NEVRUZ / *Yrd. Doç. Dr. Hasan Tutar* 611
TÜRK MİTOLOJİSİNDE SU KÜLTÜ VE YADA TAŞI / *Ekrem Ayan* 622

B. Eski Türklerde Dil

TÜRK DİLİ TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ / *Prof. Dr. Tuncer Gülensoy* *630*
TÜRK LEHÇELERİNİN SINIFLANDIRILMASI / *Dr. Ufuk Tavkul* 636
ESKİ TÜRK TARİHİ VE KÜLTÜRÜ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER / *Prof. Dr. Vasily V. Barthold* 645
HALAÇ DİLİNDE OĞUZCA UNSURLAR / *Dr. Gábor Vörös* 666
ESKİ UYGUR DÖNEMİ TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI / *Yrd. Doç. Dr. Cevdet Şanlı* 671
MACAR DİLİNDE BULUNAN OSMANLI ÖNCESİ TÜRKÇE KELİMELER / *Dr. Rishat Saifutdinov* 678
AVARLARIN DİL SORUNU VE KARPAT HAVZASINDA İKİ AVARCA KELİME / *Dr. Sandor Szatmari* 684
KIPÇAKLARIN DİLİ / *Yrd. Doç. Dr. Can Özgür* 692
CODEX CUMANİCUS / *Yrd. Doç. Dr. Jale Demirci* 699
İNGİLİZCEDEKİ TÜRKÇE KÖKENLİ SÖZCÜKLER / *Irek Bikkinin* 704

C. Eski Türklerde Yazı

MOĞOLİSTAN'DAKİ ESKİ TÜRKÇE KİTÂBELER / *Prof. Dr. Wilhelm Thomsen* 711
ESKİ TÜRK YAZITLARI / *Prof. Dr. Hüseyin Namık Orkun* 727
GÖKTÜRK YAZITLARI / *Prof. Dr. Mehmet Kaplan* 735
TÜRKLERDE ALFABE VE KİMLİK / *Dr. Hatice Şirin* 740
ORHUN YAZITLARI / *Yrd. Doç. Dr. Cengiz Alyılmaz* 754
GÖKTÜRK YAZISI / *Yrd. Doç. Dr. İsmail Doğan* 765
AVRASYA'DA RUNİK YAZI / *Turgay Kürüm* 776

D. Eski Türklerde Edebiyat

BUDİST UYGUR EDEBİYATI / *Prof. Dr. Geng Shimin* 786
DEDE KORKUT KİTABI VE TÜRK TARİH ÖNCESİ / *Prof. Dr. Süleyman Aliyarlı* 801
DEDE KORKUT KİTABI'NDA ALKIŞLAR VE KARGIŞLAR / *Yrd. Doç. Dr. Dilaver Düzgün* 806
TÜRK KÜLTÜRÜNÜN DEĞERLENDİRİLMESİ İLE İLGİLİ BİR ÖNERİ VE KÜLTÜR DEĞİŞTİRME ALANINDA ÖNEMLİ BİR ÖRNEK: KUTADGU BİLİG / *Prof. Dr. Umay Türkeş-Günay* 811
OGUZNÂME / *Dr. Mustafa Aksoy* 819

ONDOKUZUNCU BÖLÜM

Eski Türklerde Kültür ve Sanat

ESKİ TÜRKLERDE KÜLTÜR VE SANAT / *Prof. Dr. Nejat Diyarbekirli* 827

A. Arkeolojik Kültür ve Sanat

ALTAY'DAKİ PAZIRIK KÜLTÜRÜ (M.Ö. VI-IV. YÜZYILLAR) / *Prof. Dr. Leonid Marsadolov* 895
MOĞOLİSTAN VE ALTAYLAR'DAKİ YENİ TÜRK HEYKELLERİ / *Prof. Dr. Vladimir D. Kubarev* 903
TÜRKLERDE TAŞ HEYKEL VE BALBALLAR / *Prof. Dr. Oktay Belli* 910
İLK ÇAĞ ORTA ASYA ŞAMANİZMİNİN DİNAMİKLERİ VE TAŞ SANATI / *Dr. Andrzej Rozwadowski* 915
ESKİ VE ÇAĞDAŞ TÜRKLERDE UMAY TANRIÇASI GÖRÜNTÜSÜNÜN PARÇALARI VE İKONOGRAFİSİ / *Doç. Dr. Sergei G. Skobelev* 922
ESKİ ÇAĞ VE ORTA ÇAĞ'DA TÜRKLERDE KURGAN YAPMA GELENEĞİ / *Prof. Dr. Oktay Belli* 927
DOĞU TÜRKİSTAN BUDİST MAĞARA RESİMLERİNDE MÜZİK ENSTRÜMANLARININ OLAĞAN DIŞI TASVİRLERİ / *Doç. Dr. Sanat Kibirova* 932

Eski Oğuzların İnanışları ve Mitolojik Görüşleri

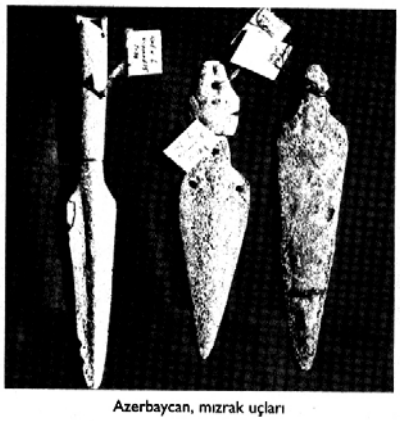
DOÇ. DR. NAZİM PAŞAYEV
Azerbaycan Türkoloji Üniversitesi Yüngü Sanayi Fakültesi / Azerbaycan
DOÇ. DR. VALİDE PAŞAYEVA
Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi / Türkiye

1. Kaynakları Gözden Geçirirken

Oğuzlar Türk kavmine ait kabileler içerisinde kültürleri, kahramanlıklarla dolu galibiyetli savaşları ile tarihte iz bırakmış ve kendi nesillerini günümüze dek yaşatmayı başarmışlardır. En eski devirlerden beri dünyanın kültür ve politik tarihinde izleri olan, dünya tarihine ait bütün eski ve çağdaş kitaplarda (Asur kaynaklarından en yeni tarih kitaplarına dek) adı geçen Oğuz nesillerinin tarihinde karanlık noktalar çoktur. Böyle noktalardan biri de *Oğuz* kelimesinin menşei ile bağlıdır.

Oğuz kelimesinin menşei meselesi devamlı olarak araştırmacıların dikkatini çekmiş ve onlar zaman zaman bu meseleye dönerek çeşitli varsayımlar ileri sürmüşlerdir. Buna rağmen daha *Oğuz* kelimesinin delillere dayanan ilmi izahı yoktur ve bu mesele Türkoloji karşısındaki çözüm gerektiren problemlerden biridir. Bu konuda daha önceleri A. N. Bernştam bilgi vermişti.[1]

Oğuz kelimesinin etimolojisi konusunda yazılmış eserlerden bir kısmı tanınmış bilim adamı, Türk mitolojisini derinden bilen merhum Profesör M. Seyidov tarafından tahlil edilmiştir.[2] Bu tahlilden belli oluyor ki, *Oğuz* kelimesinin menşei meselesi ile bağlı ilim âleminde birkaç fikir mevcuttur ve onları genel olarak aşağıdaki gruplarda toplayabiliriz.

Azerbaycan, mızrak uçları

1. Bir grup bilim adamı *Oğuz//Uğuz* kelimesinin *öküz* kelimesi ile aynı olması fikrini savunuyorlar (A. N. Bernştam, S. P. Tolstov, D. Sinor, A. Bazen, M. H. Tehmasib) ve bunu, öküzün Hunlarda totem olmasına bağlıyorlar.

2. *Okuz//öküz//üküz* kelimesinin M. Kaşgarlı'da gösterildiği gibi birçok sular (nehirler), dereler için kullanılması ve nihayet Amu Derya'nın Oksa adlandırılması (Herodot'ta Akes şeklindedir), Ş. P. Tolstov'u *Oğuz* kelimesinde nehir veya denizle bağlı anlamlar aramak fikrine getirmiştir.[3] Bunu da belirtelim ki, Orhun Kitabelerinde de nehirlere *üküz* denir.[4]

3. Bazı bilim adamları (İ. N. Berezin, P. Pelliot) *Oğuz//Uğuz* kelimesini *ağüz* (ilk süt) kelimesine bağlayarak onu, ilk sütün koyuluğuna işaret eden *uyuşmak, koyulaşmak, katılaşmak* anlamında kabile veya tayfaların birleşmesini belirten söz gibi algılıyorlar.

4. Fikrimizce *Oğuz* kelimesinin anlamının açılımına en yakın olan bilim adamları, bu kelimeyi izah etmek için onu ikiye *-oğ+uz-* bölmeyi teklif ediyorlar (A. Ligeti, O. Pritsak, G. Nemeth, A. İ. Kononov, G. Clauson, A. M. Şçerbak, İ. Markvart). Fakat bu parçaların anlamı meselesinde aynı fikri savunmuyorlar I. Markvart *Oğuz* kelimesini *ok+uz* şeklinde iki sözcüğün birleşmesi olarak kabul ediyor ve onu, *ok atan kişiler* gibi anlatıyor. A. Ligeti, O. Pritsag, G. Nemeth, *Oğuz* kelimesini *oğ//og// ok//*ile bağlıyor ve *uz* kısmının ço-

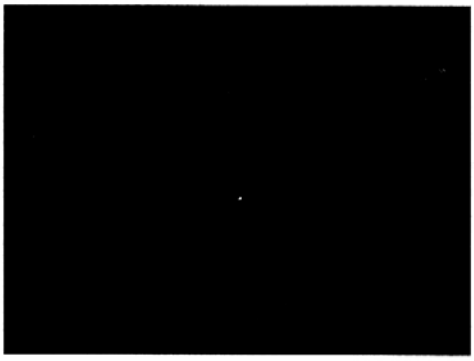
ğul eki olduğunu belirtiyorlar. A. İ. Kononov ve L. N. Gumilyov'a göre ise *oğ* sözcüğü *ok* olmayıp eski Türk dillerindeki *og//ök-ana* kelimesi ile ilişkilidir. Fakat her iki halde *oğ* kısmını *kabile, boy* gibi yorumluyor ve *Oğuz* kelimesinin *boylar* anlamına geldiğini belirtiyorlar.

5. Ş. Cemşidov'a göre *Oğuz* kelimesi *ğuz* şeklinde *yuvarlak, yüksek, yüksek yer, tepe* anlamı taşıyor.[5]

6. Nihayet M. Seyidov *Oğuz//Uğuz* kelimesini *o+ğ+uz* parçalarına ayırarak belirtiyor ki, *u//o* birçok eski Türk dillerinde *becerikli, kâdir* anlamını veren fiil kökü dür, *ğ-kağan//ğan* kelimesinden kalan kısımdır, *uz* ise fonetik varyantları *üz, us, üs, ız, ıs, iz, is* olmakla *alev, ışık, ateş* anlamı veriyor. Bu halde *Uğuz//Oğuz* kelimesi *becerikli, kâdir, ilahi, ışık, ateş, kağanı, ganı, kanı, hanı, hakimi* anlamındadır.[6]

Oğuz//Uğuz kelimesinin etimolojisi konusunda ileri sürülen bu fikirler bilimsel olarak dikkati çekse de *Oğuz* kelimesinin sadece çeşitli mâna nüanslarının açılmasına hizmet ediyor. Ne var ki, zaman geçtikçe *Oğuz* kelimesi çok değişik anlamlar kazanmıştır ve tabii ki, bu kelimenin her halde bir ilk anlamı olmuştur.

Fikrimizce *Oğuz* kelimesi iki kelimeden *-oğ//ok* ve *uz* kelimelerinden oluşmuş birleşik kelimedir. Bu kelimenin *oğ//ok* kısmı yukarıdaki fikirlerden görüldüğü gibi *ok* anlamında birçok alimler tarafından kabul ediliyor. *Uz* hissesi konusunda ise değişik fikirler vardır. Bazıları bu kısmı çoğul eki gibi, diğerleri ise bağımsız kelime gibi kabul ediyorlar. *Uz* parçasını müstakil kelime gibi kabul eden bilim adamları da onun değişik anlamlar taşıdığını kaydediyorlar ve fikrimizce ikna edici bir fikir söyleyemiyorlar. Gerçekten de *uz* müstakil bir kelime veya kelimenin bir parçası gibi çeşitli fonetik varyantlarda âlem, evren (*uz+a, uz+ay*), mesafe (*uz+un, uz+ag*), ateş, hararet (*iş+ıg, is+ti*), yüz, çehre, sima (*üz*), kâdir, becerikli, (*us+ta*), yüksek, yüce (*üs+t, üs+tün*) anlamlarına sahiptir.

Minusinsk Stepleri, bronz ve demir kamalar (V.-I. yy'lar)

Mecazlar bakımından yaklaşırsak bu anlamların çoğunun birbirinden çok farklı olmadığını görebiliriz (ileride bunun gerçekten böyle olduğunu göreceğiz). Ne var ki, zaman geçtikçe, insanoğlunun dünya görüşü zenginleştikçe kelime yeni mâna nüansları kazanabilir. Fakat bu, kelimenin eski mânasının tamamen ortadan kalkması anlamına gelmez. Eski anlam da kalmakta devam eder. Bu açıdan *uz* kelimesi de istisna değildir. Bu kelimenin dilin iptidai çağlarından, yani daha onun tek heceli sözlerden oluştuğu çağlardan kaldığı düşünülebilir. Bu nedenledir ki, *uz* kelimesinin ilk anlamda kelimenin bir parçası olarak girdiği birleşik kelimeler de artık arkaikleşmiştir. Bundan dolayı bu kelimenin anlamını araştırırken her şeyden önce arkaik sözleri tetkik etmek gerekir.

2. Ok, Yay, Şaman ve Müzik

Uz kelimesinin, kelimenin bir parçası olarak dahil olduğu en eski birleşik kelimelerden biri *gopuz//kopuz* sözüdür. Bu kelimeyi tahlil ederek *uz* kelimesinin en eski anlamına yaklaşabiliriz. Fikrimizce *gopuz* kelimesi *gop//kop* ve *uz* parçalarından oluşmuş birleşik kelimedir. Burada gop (fonetik varyantları *gup, gıp, gab, gıf, kup, kub, küp*) eski Türk dilinde içerisi boş ağaç anlamına geliyor. Bu söz bugün de birçok Türk dillerinde ve Türk dillerinden alınmış bir kelime olarak bazı yabancı dillerde aynı mânada veya ona yakın mânalarda kullanılmaktadır. *Uz* kelimesi ise, kanımızca *yay* anlamındadır. Böylece *gopuz* kelimesi *gop* ve *yay* anlamlarına gelir. Gerçekten de gopuz-küp ve yaydan oluşan müzik aletidir.

Uz kelimesinin gerçekten de *yay* anlamı verdiğini delillerle kanıtlamaya çalışalım.

Bilindiği gibi söz-müzik sanatının kökünde gam//kam-şaman sanatı duruyor. Yani söz-müzik sanatının yaratılması bilâvasıta mitik dünya görüşleriyle ilgili ayinlerin yerine getirilmesine bağlıdır. Bu nedenle de yayın müzik aletine dönüşmesi, belli mitolojik tasavvurlarla, bu tasavvurların gelişmesi ve değişime maruz kalması ile bağlı olmalıdır.

Gerçekte müziği keşfedecek ve yayı müzik aletine çevirecek şamanlar-gamlar//kamlar, artık çoktan ayinlerini yaparken ok-yay kullanıyorlardı.[7] Şaman dansların da ok ve yayın kullanılması, kötü ruhları korkutmak amacı taşıyor olabilir. Yay-okun renkli kumaş parçaları ile süslenmesi ise artık onlara yeni mitik özellikler kazandırıyordu.[8] Kötü ruhları korkutmak için kullanılan vasıtanın, yani ok ve yayın ses çıkarmasına ihtiyaç duyulduğunda, yaya çıngıraklar asmaya başladılar.

Şunu da belirtelim ki, Azerbaycan Türklerinin (özellikle de Şeki etrafındaki bölgelerde) halk oyunlarında, danslarında çıngıraklar asılmış yay şimdi de oynatılıyor. Bu zamanlarda artık davul da yaratılmıştı. Daha sonraları yayın gerilmiş tellerinin çekilip bırakılırken ses çıkarmasını ve bu sesi güçlendirmek amacı ile içerisi boş ağacı-"gop"u kullanarak *gopuz*-gop ve yaydan oluşan alet yaratılmıştır. Bu alet, çeşitli ayinlerin yerine getirilmesi sırasında uzun süre şamanlar tarafından kullanılarak müziğin ve müzik sanatının yaratılmasına hizmet etmiştir.

Uz kelimesinin belli devirlerde yay anlamına gelmesi hakkında diğer delilleri gözden geçirelim.

M. Seyidov, L. Potapov'a dayanarak şöyle yazıyor: "... kabile düzeni devrinde birçok Türk dilli halklarda, özellikle de Kuzey Altay'da mübadele sırasında ok ve yay, ayniyatla ödeme vasıtası gibi ve para yerine kullanılıyordu. Birçok kabilelerde -Şorlarda, Tuvalarda, Altaylarda- *para* kelimesi yerine *oksa* terimi kullanılıyormuş. Hatta bazı halklar, kabileler, o cümleden de Şorlar, ok ve yaya *oksa* diyorlar. Bazı araştırmacılar, çoğu Türk dilli halklar gibi Kumanlar ve Şelkanların da oka-*ok*, yaya ise *sa* (veya *ca, ça-* N. P.) dediklerini kaydediyorlar. Böylece *para* anlamı da veren *oksa-ok* ve *yay* anlamındadır.[9] (Şunu da kaydedelim ki, bu kelimenin fonetik varyantı olan *akça* kelimesi Azerbaycan ve Anadolu Türkleri arasında bugün de *para* anlamında kullanılmaktadır.)

Buradaki *sa* parçası *uz* kelimesinin fonetik varyantıdır: *uz//uza//za//sa* Türk lehçelerinde *s* sesinin yerine *y* gelebilmesini göz önüne alırsak,[10] *sa* sözcüğünün zaten *yay* olduğu hükmüne varabiliriz. Yayın *sa* anlamı birçok Türk şivelerinde kullanılan yay ve ok kabı-*sadag//sadak* kelimesinde de kalmaktadır. *Sa* kelimesi müzik aleti olarak gopuzun halefi sayılan sazın da isminin kökünde duruyor-*sa+z* ve burada da *yay* anlamına geliyor. Böylece *gopuz* ve *saz* kelimelerinin kökünü *yay* kelimesinin oluşturduğu sonucuna varmış oluyoruz. Her iki müzik aletinin yaklaşık aynı yapıya sahip olduğunu ve onların aynı amaca hizmet etmekle şamanlar tarafından kullanıldığını, şamanların ise bu aletler yaratılmadan önce ayinlerini ellerinde uz, yani yay tutarak yaptıklarını düşünürsek, vardığımız sonuçların doğruluğuna şüphe kalmıyor.

Eski Türk ozanları

Yay (*uz, sa*) kelimesi hemen hemen aynı anlam taşıyan *ozan//uzan* ve *varsag* kelimelerinin de kökünü oluşturuyor. Şunu da söylemek gerekir ki, ozanlık veya varsaglığın yaratılması ve gelişmesi konusunda bilim adamları arasında aynı olan düşünceler olsa da, bu kelimelerin ikna edici etimoloji tahlilleri henüz yoktur. Ozan-varsag sanatının şamanlıktan kaynaklandığı şüphesizdir.[11] Bu nedenle *ozan* ve *varsag* sözlerini yorumlarken eski Türklerin mitolojik görüşleri mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır.

Şunu da belirtelim ki, son derece geniş coğrafi arazide yayılmış olmalarına rağmen, benzer yaşam tarzı ve devamlı göç nedeniyle eski Türk kabilelerinin mitolojik görüşleri birbirinden o kadar da çok farklılık göstermiyor. Burada tabii ki, kabileler arası kültürel ilişkilerden başka, ekonomik ve politik ilişkiler de önemli rol oynamıştır.

Fikrimizce *ozan* ve *varsag* sözleri aynı devrin ürünü olmakla aynı anlama sahipler. Sadece bu kelimeler değişik Türk şivelerine: *Varsag*-Sak (Kıpçak), *ozan* ise Oğuz şivelerine aittir. Bu sözlerin, artık gopuzun yaratılmış olduğu ve söz sanatı ile "büyü sanatı", şamanlığın birbirinden ayrılmaya başladığı devirde meydana çıktığı düşünülebilir.

Bizce *varsag* kelimesi birleşik kelime olarak aşağıdaki parçalardan oluşuyor: *Var+sa+g.* Burada *var//bar-sahip olmak, varı olmak* anlamındadır, *sa//za*-gopuza işaretle *yay* anlamına geliyor, *g* konusunda ise Giyaseddin Geybullayev şöyle yazıyor: "... Eski Türk etnonimleri çoğunlukla, anlamını şimdi tâyin edemediğimiz bir basit kısma (yani köke) aidiyet ve çokluk ifade eden çeşitli eklerin birleşmesiyle yaratılıyordu. Bu ekler, sessiz ve ona ahenk kanununun talebine uygun olarak birleşen sesliden oluşuyordu. Aşağıdaki ekleri gösterebiliriz: k-toplayıcı çoğul eki (bazen ona birleşen seslilerle *ak, ık, ok, uk, ik*); n (bazen ona birleşen seslilerle *an, on, un, in*) ...".[12] Ayrıca Türk şivelerinde *b-v, k-g, g-y, k-h, p-b, s-ç, ş-ş, s-z, t-d* vs. geçişleri kurala uygun haldir.[13] O zaman *g//k*, aidiyet belirtmekle isim türeten ektir. Bu halde *varsag-yayı olan,* yani *gopuzu olan kişi* anlamına geliyor ki, bu kişi, söz, müzik ve dans sanatlarını birleştiren gamdır//kamdır.

Ozan kelimesi de birleşik kelimedir. Fakat bu kelime Oğuz şivelerine aittir. Ozan kelimesi *oz+an* parçalarından oluşuyor. Burada *oz//uz* kısmı harfi anlamı *yay* olmakla gopuzu ifade ediyor, *an* ise yukarıda görüldüğü gibi, aidiyet belirtmekle isim türeten ektir. O zaman *ozan* kelimesi de *varsag* kelimesi gibi *yaya,* yani *gopuza sahip olan kişi* anlamına geliyor ki, bu kişi de gerek isim, gerekse de sanat açısından varsagla aynı kişidir.

Şunu da söyleyelim ki, eski Türklerden olan Çağataylar, ok-yayla büyü yapan büyücülere *yayıcı,*[14] yani *yayçı, yayı olan* demişlerdir.

Sonraları ozana, varsağa çevrilen şamanın kimliği konusunda ne söylenebilir? Dansları, dualarını ve elindeki ok-yayla kötü ruhları korkutmaya çalışan bu "büyücü"nün (ifade Ziya Gökalp'a aittir-N. P.) ismini inceleyelim: *sa//şa+man//men-yay adamı.* Birçok bilim adamı haklı olarak *gam//kam, gaman//kaman* kelimesinin *şaman* ile aynı anlama geldiğini belirtiyor.

Türk lehçe ve şivelerinde sözlerin geçiş yaptığı sırada belli fonetik değişime maruz kaldığını hatırlayarak *gaman* kelimesindeki *ga//ka* kısmının *yay* anlamında olduğunu göz önüne alırsak, *gaman* (tahrif edilmiş şekilde-*gam*) sözünün zaten *şaman* olduğunu söyleyebiliriz (Çağdaş Türk dilindeki *gaman//kaman* da *yay* anlamındadır). Nihayet *ozan, varsag, yaycı, şaman, gaman* kelimelerinin yaratılma prensibi de aynıdır.

(Şunu da kaydedelim ki, büyük Türkçü merhum Ziya Gökalp, Şamanizm'in bir dini sistem olmadığını ve

şamanların da sadece büyücüler olduğunu söylerken tamamen haklıydı.)[15]

Sonradan Slavlaşmış eski Türkler olan Ukraynalılarda ismi *kobza* olan simli müzik aleti vardır. Bu kelimeyi incelersek (*kob+za//uza//uz*), onun *gopuz* sözünün fonetik varyantından başka bir şey olmadığı sonucuna varacağız. Bu aletin de, onun isminin de Ukraynalılara, onların daha Türkçe konuştukları çağlardan kalmış olduğu düşünülebilir. Bu aletin bizzat gopuzun kendisi olması da mümkündür. Ukraynalılar kobzada çalarak şarkı söyleyen söz sanatçısına (yani varsağa, ozana) *kobzarğ* (kobzar) diyorlar. Buradaki -arğ (-ar) eki Slav dillerine Türk dillerinden *er* kelimesinin fonetik varyantı gibi geçerek kelime türeten ek olmakla insanın meşguliyetini belirtir (örneğin Slav dillerinde kobzarğ (kobzar), pisarğ (pisar, yani yazı yazan), gusarğ (gusar, yani süvari asker); Türk dillerinde *yazar, cuvar* vs.) ve *ozan* kelimesindeki *-an* eki ile tamamen aynı anlama gelir ve aynı görevi üstlenir.

Ruslarda adının kökünde *uz* kelimesi olan eski bir müzik aleti de olmuştur ki, buna *gusli* denilmiştir. Gusli, birkaç simi olan müzik aleti olup bir tür kanuna benzerdi ve diz üstüne konarak çalınırdı. Guslide çalarak şarkı söyleyen söz sanatçısına ise guslerğ (guslyar) deniyordu. Görüldüğü gibi *guslerğ* kelimesinin de düzenlenme prensibi *kobzarğ* sözü ile aynıdır. Rus dilinde diğer müzik aletlerinde çalan sanatçıların adları gösterilen prensiple yaratılmayarak genelde -ist (garmonist, gitarist), -şik (barabanşik, balalayşik) ve -aç (trubaç, skripaç) ekleri eklenmekle türetiliyor. Nihayet ozan-varsag sanatçılarının hem de *gusan* adlandırıldığını hatırlarsak, guslyar ile gusanın da aynı kişi olduğuna şüphe kalmıyor.

Komşu halklar, benzer müzik aletleri, benzer isimler ve anlamlar. Söz konusu aletlerin hepsi gerilmiş simlerden-yaylardan oluşuyor. Bu fikri daha da geliştirmek için *uz* kelimesinin değişik fonetik varyantlarını gözden geçirelim: *uz//uza//za//sa//ca//ça//ka//ga.* Türk lehçe ve şivelerinde çeşitli ses değişmelerinin, yani *s-y, r-z-s-c, y-z-d-t* geçişlerinin olması,[16] *uz, ur, ud, sa, ka, yay* kelimelerinin aynı mâna taşıdığını söylemeye imkan sağlıyor.

Gusliye benzer, diz üstüne konarak çalınan ve gerilmiş simlerden oluşan başka bir müzik aleti de var ki, Doğuda çok yaygındır ve *kanun* ismi ile biliniyor. Bu aletin isminin bir kısmını oluşturan *ka,* Türk dilinde *yay* anlamı veriyor ve bu şekilde de Türk dillerinden Hint-Avrupa dillerine geçmiştir. Doğuda yaygın olan diğer bir müzik aletinin ismi ise kamançа//kemençe olarak biliniyor. Bu kelimenin anlamını yukarıda incelemiştik ve onun da kökünün *yay* sözüne dayandığını belirtmiştik. Toparlarsak, Doğu'dan Batı'ya az veya çok eski olan bütün simli müzik aletlerinin isminin kökünde *uz-yay* kelimesi değişik fonetik varyantlarda kullanılmaktadır: *Gop*-**uz**, **sa**-*z, t-ar,* **ka**-nun, **ka//ke**-*man,* **ud**, **çe**-*ng,* **ar**-*fa, l-ir-a, ly*-**ut**-*ni, g*-**us**-*li* vs. (Bu, aynı zamanda o demek oluyor ki, ilk simli müzik aletleri Türk kökenlidir. Fakat bizim araştırmanın amacı bunu kanıtlamak değildir. Sadece bir iktibasla bizim bu fikirde yalnız olmadığımızı göstermek isterdik: "Müzik bilgisi uzmanlarının fikrince Orta Asya, kemanlı müzik aletlerinin vatanı olmuştur. Buradan başka halklara sadece kemanlı aletler değil, aynı zamanda bazı pizzikato çalınan aletler de yayılmıştır").[17]

Uz kelimesinin *yay* anlamına geldiğini öğrendikten sonra *ok* sözünün de *boy, tayfa* anlamında olduğunu göz önünde bulundurursak, *Oğuz* kelimesinin anlamının *ok* ve *yay* olduğunu söyleyebiliriz. Şunu da belirtmek gerekir ki, *sak//sag* kelimesi de *sa+ok//og* kısımlarından oluşup aynı anlama geliyor. Bu konuda daha önceleri merhum M. Seyidov bilgi vermişti.[18] Buradan daha birkaç soru meydana çıkıyor:

1. Yukarıda belirtmiştik ki, *uz* kelimesi çok değişik mânalar taşıyor. Nasıl olmuş ki, bir kelime bu kadar çeşitli anlamlar kazanmıştır?

2. Oğuz-*ok* ve *yay* anlamı veriyorsa, o zaman *Oğuz boyları-ok* ve *yay boyları* demek mi oluyor?

Bu sorular birbirine son derece bağlıdır ve Oğuzların mitik tasavvurları ile ilişkilidir. Oğuzların İslam öncesi mitik tasavvurları konusunda ilimde belli bilgiler vardır. Fakat en eski mitolojik görüşler hakkında bilgiler oldukça sathidir ve bu konuda esaslı bilgileri eski kaynaklardan alabiliriz.

3. Oğuz Han'a Kadar Türk Kavimlerinde Sosyal ve Dini Sistemler

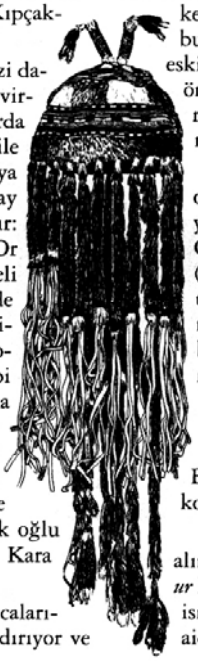
Oğuzların, Oğuz Han'a kadar mevcut olan mitolojik görüşleri, siyasal ve sosyal sistemleri hakkında bilgi alabileceğimiz güvenli kaynaklardan biri, belki de en güvenilir olanı Oğuz Han destanlarıdır. Bu destanlardan biri "Oğuzname" ismi ile biliniyor ve XIV. yy. tarihçisi Fazlullah Reşideddin tarafından yazıya alınmıştır.[19] Diğeri ise Uygur Türkçesinde yazılmış olup "Oğuz Kağan Destanı" ismi ile bilinmekte ve daha eski olduğu düşünülmektedir.[20] Destanlar Dits F., Radlov V. V., Bartold V. V., Rıza Nur, Pellio P., Baig V., Orkun H. N., Eraslan K., Şçerbak A. M., Kononov A. N., Seyidov M. gibi ünlü bilim adamları tarafından araştırılmış ve tetkik edilmiştir.

Biz araştırmalarımızda destanın her iki varyantını kullandık. Fakat F. Reşideddin tarafından yazıya alınmış

olan "Oğuzname"nin sonraları İslam dini görüşlerinin güçlü etkisine maruz kalması ve bu nedenle de destanın bu varyantının eski mitik dünya görüşleri açısından daha az bilgi verebileceğini göz önünde bulundurduk. Eserde belli bilgiler de yok değildir. Her iki destan, aynı destanın değişik varyantları olmakla farklı devirlerde yazıya alınmıştır ve bu zamana kadar da hiç şüphe yok ki, çeşitli etkilere maruz kalarak değişime uğramıştır.

Oğuz Kağan destanları uzun bir tarihi süreci, Oğuz topluluğunun oluşması ve tarih sahnesine çıkışını yansıtıyor. Bu açıdan Oğuz Kağan destanları belli bir tarihi devre sığmıyor. Zamanında A. N. Bernştam "Oğuzname"nin, Doğu'daki tarihi sürecin birkaç devrini kapsadığını göstermiştir: ataerkil ilişkilerin oluşma devri, sınıfî ilişkilerin oluşma devri, Hun Devri, Mete Devri, IV-VIII. yüzyıllar Türk devri, IX-XII. yüzyıllar Kıpçak-Peçenek Devri.[21]

Araştırmamızın konusu ile bağlı olarak bizi daha fazla ataerkil ve sınıflı ilişkilerin oluşma devirleri ilgilendiriyor. Bu devirlere ait destanlarda verilen ilk bilgiler Oğuz Kağan'ın menşei ile bağlıdır. Destanın Reşideddin tarafından yazıya alınmış varyantında gösteriliyor ki, Olcay Han'ın oğlu Dib Yavgu Han'ın dört oğlu vardır: Kara Han, Gur//Kur Han, Guz//Kuz Han ve Or Han. Oğuz Han Kara Han'ın oğludur. Hiveli Abul-Gazi Han'ın "Şecereyi-Terakime" eserinde ise Elince Han'ın iki oğlunun olduğu belirtiliyor. Moğol Han ve Tatar Han.[22] (Buradaki Moğol ismini şimdiki Moğol milletinin ismi gibi kabul etmemek gerekiyor. Müellifin yazdığına göre o zaman şimdiki Özbeklere Moğol diyorlarmış[23]). Elince Han ölürken topraklarını oğulları arasında bölüyor. Moğol Han'ın dört oğlu varmış: Kara Han, Ur Han, Gur Han ve Gır Han. Moğol Han ölürken yurdunu büyük oğlu olan Kara Han'a veriyor. Oğuz Han da bu Kara Han'ın oğludur.

Şaman kıyafeti başlık

Oğuz Han'ın kendi ismi gibi babası ve amcalarının da isimleri etimolojik açıdan merak uyandırıyor ve fikrimizce bu isimler, Oğuzların mitik tasavvurları ile bağlıdır. Zamanında bu isimlerin anlamlarının öğrenilmesi yönünde bir çaba gösterilmiş, fakat kesin sonuca varılamamıştı.[24]

Adı geçen kişilerin adlarını tahlil etmeden önce destanın Uygur nüshasının sonunu hatırlayalım. Oğuz Kağan muzaffer savaşlarını sona erdirerek vatana dönüyor ve kurultay topluyor. Sağ tarafta kırk kulaç yüksekliğinde bir ağaç diktiriyor, ağacın başına altın tavuk konduruyor, altına ise beyaz koyun bağlattırıyor. Sol tarafta kırk kulaç yüksekliğinde bir ağaç diktiriyor, başına gümüş tavuk konduruyor, altına ise siyah koyun bağlattırıyor. Kabileyi Bozoklar ve Üçoklar olarak iki kola ayırıyor, Bozokları sağ, Üçokları ise sol tarafa yerleştiriyor.

Destandaki kişilerin isimlerinin genellikle tek ve bazen de iki heceli kelimelerden oluşması çok eski devirlerden haber veriyor. Tabii ki, böyle kelimelerin anlamının açılmasına çok özenle yanaşmak gerekiyor. Bu açıdan Oğuz Han destanlarındaki isimler iyi korunmuşlar, binlerce yıl boyunca adeta değişime maruz kalmamışlar.

Fikrimizce bu, bir taraftan Türk dilinin muhafazakarlığı ile bağlı ise, diğer taraftan destandaki isimlerin özel öneme sahip bilgiler taşıması ile bağlıdır. Belki de bir zaman bu bilgiler destanlarda daha ayrıntılı şekilde mevcut olmuştur. Örneğin, destanın Uygur varyantının finalinden getirdiğimiz ayrıntı gibi. Burada Oğuz Han'ın hareketlerinin anlamı bugünkü zamana göre tam anlaşılır değil. Herhalde bu gelenekler (ağaç dikme vs. bu gibi) halk arasında uzun zaman yaşadığı için onların destanda izahına ihtiyaç olmamıştır. Fakat yine de burada belli bir bilgi veriliyor. İsimler konusunda ise onların kendilerinden başka hiçbir bilgi yoktur. Zaman bu bilgileri silse de, isimleri silememiştir. Destanı eski çağlardan bugüne taşıyanlar bu isimlerin özel öneme sahip olduklarını biliyorlarmış gibi onların değişime maruz kalmasına veya unutulmasına imkan vermemişler.

Destanın bütün varyantlarında Oğuz'un ait olduğu kabile onun babası Kara Han tarafından yönetiliyor. Kara Han'ın üç kardeşi daha vardır: Gur Han (bazen Kur veya Kür Han), Küz Han (bazen Guz Han) ve Or Han. Kara Han'ın yönetimi altında olan bu küçük kabile, aslen birbirine bağlı dört boydan oluşuyordu.[25] Her kardeş bir boyun hem siyasal hem de dini önderi olmakla bu boyun ongununa sahipti. Maalesef bu boyların ongunları konusunda destanlarda açık bilgi yoktur. Fakat kardeşlerin isimlerini tahlil ederek belli bir sonuca varmak mümkündür. Bu, aynı zamanda Oğuzların mitik tasavvurları konusunda da fikir yürütmeğe imkan sağlayabilir.

Gur (Kur//Kür) Han'ın ismi *ur* kelimesinden alınmakla *g+ur* kısımlarından oluşuyor. Buradaki *ur* kelimesi *yüce, yüksek* anlamındadır (örneğin *Ural* isminin kökünde bu kelime bulunuyor), g//k ise aidiyet belirten toplayıcı çoğul ekidir.[26] O halde *gur-yücelik, yükseklikle bağlı olan, yüceliğe, yüksekliğe ait olan* anlamına gelmelidir. Oğuz Han'ın kurultay zamanı sağ ve sol taraflarda kırk kulaç yüksekliğinde diktirdiği ağaçların zirvesine altın ve gümüş tavuklar kondurması da[27] fikrimizce Gur ismine işarettir.

Öyleyse, ağaçların başına konulmuş kuşun kabilenin ongunu olması gerekir. Bu, kuşun da yükseklikle bağlı olması ile ilgilidir. Herhalde Gur Han'ın ulusu kuşları kutsal biliyormuş ve belki de zamanında kuşa tapıyormuş. Şunu da söyleyelim ki, Türk dillerinden birçok kelime almış Rus dilinde *kura* (*kur+a*) -tavuk anlamı veriyor. Türk dillerinde bazı kuş isimlerinde *gur* kelimesi değişik fonetik varyantlarda şimdiye dek kalmaktadır, örneğin koruz//horoz (kor//gor//gur+oz), kartal (*kar//gar//gor//gur+tal*). Gur Han kabilesinin tapındığı

şeyin kuş olması, bu kabilenin insanlarının meşguliyeti ile bağlı olabilir. Herhalde bu insanların esas meşguliyetinin avcılık olduğu düşünülebilir (avcılıkta ise alıcı kuşların önemli rolu vardı). Sonraları da Oğuz kabilelerinde mevcut olmuş kuş-ongunlar, bu geleneklerle bağlı olabilir.

Burada eski Türklerden olan Ogur kabilelerini hatırlayabiliriz. Fikrimizce *Ogur* adı *og//ok//+gur//kur* gibi türetilmiştir ve *og//ok* kelimesinin kabile, boy anlamına geldiğini göz önüne alırsak, *Ogur kabileleri*-gur kabileleridir (utigur, kutrigur, onogur, başkur, uygur vs.). Bu kabileler çölde yaşıyorken esas meşguliyetlerinden biri de avcılık olmuştur.

Bize göre *Küz* Han'ın ismi *k+üz* parçalarından oluşmuştur. Burada üz-sath anlamı vermekle yeryüzünü belirtiyor, k//g ekinin aidiyet, bağlı olmak mânası taşıdığını ise yukarıda söylemiştik. Hiveli Abul-Gazi Han *Küz* Han'ın ismini *Gır* Han gibi veriyor.[28] *Gır//kır* kelimesi ise birçok Türk şivelerinde (örneğin, Başkur, Kazak, Tatar, Özbek, Türkmen, Anadolu Türkçesi vs.) çöl, sahra anlamında halen kullanılıyor.[29] Bu kelimedeki *ır* parçası *yer* kelimesinden kalmış olabilir. Türk lehçe ve şivelerinde *r-z* ses geçişlerinin olması[30]ise *küz//guz* ve *gır* kelimelerinin aynı anlam taşıması fikrine getiriyor. Toparlarsak, *küz//guz-gır,* yani *çöl, sahra, yeryüzü ile bağlı olan* anlamına geliyor.

Oğuz Han'ın kurultay zamanı sağ ve sol taraflarda diktirdiği ağaçların altına koyun bağlattırmasından böyle anlaşılıyor ki, Küz Han kabilesinin ongunu çöl ile, yeryüzü (sathı) ile bağlı olan koyun imiş. O zaman mantıkî olarak Küz Han ulusunun esas meşguliyeti hayvancılık, koyun yetiştiriciliği olmuştur.

Pencikent, ahşap oyma, süsleme parçası (G. Frumkin, 1970)

Koyunun birçok Türk kabilelerinde kutsal sayıldığı hakkında oldukça çok bilgi vardır. Koyun yetiştirimi ile meşgul olan Türk kabilelerinde koyuna-koça tapma o kadar güçlü olmuştur ki, devrimize kadar yaşamıştır. Türk kabilelerinin yaşadığı bütün topraklar koyun, koç heykelleri ile doludur. Hakaslar bugünlere dek mahsul bayramını *guze-mengir* denilen koyun heykelinin yanında geçirirlerdi. Onlar bu sırada kurban kesiyor ve guzemengire de kurbanlık payı veriyorlardı.[31] Gösterilen kaynakta *guze-mengir* ifadesi *ebedi kuzu* gibi izah edilmiş olsa da, fikrimizce bu ifadenin anlamının *kuzu-tanrı* olması daha doğrudur.

Koyuna-koça tapma diğer Türk soylu halklarda da çağımıza dek kalmaktadır. Azerbaycan Türkleri şimdiye kadar Bahar bayramında sofraya bolluk-bereket timsali olarak kuzu figürü şeklinde pişirilmiş tatlı koyarlar ve bu kuzu, ağzında başka bir bereket timsali olan filizlenmiş buğday tutar.

Nihayet *Küz/Guz* adı ile *kuzu* kelimesinin köklerinin aynı olması, vardığımız sonucu bir daha tasdik ediyor.

Gur kabilelerinin ismi hakkında biraz önce yaptığımız tahlile paralel olarak *guz* kabilelerinin de ismini tahlil edebiliriz. Yani *Oğuz* kelimesini *oğ//ok+guz* (veya *ok+uz*) gibi gösterebiliriz ki, bu da *guz (veya uz) kabileleri, boyları* anlamına geliyor. Oğuzlardan başka Kırgızlar, Kazaklar, Hazarlar ve Hakasların da öz başlangıçlarını guzlardan aldığı düşünülebilir. Bu halkların esas meşguliyetinin hayvancılık ve özellikle de koyun yetiştiriciliği olması da belli bir gerçektir.

Fikrimizce *Or* Han'ın ismi *or* kelimesindendir ki, *ağaç, bitki, nebatat* anlamına geliyor (*orman* kelimesi *ağaçlık, meşe* anlamında şimdiye kadar Türk dillerinde kullanılmaktadır). Oğuz Han'ın sağ ve sol taraflarda kırk kulaç yüksekliğinde ağaçlar diktirmesi de fikrimizce *Or* Han kabilesinin tapındığı şeyin ağaç olmasındandır.

Büyük âlim, Türk mitolojisinin derin bilicisi Bahaeddin Ögel eski Çin kaynaklarına dayanarak Çin'in kuzeyinde yaşayan Orman Hunlarının ormana ağaç dikme geleneğinden bahis etmiştir. Bu geleneğe göre sonbaharda Orman Türkleri, kurban vermek için ata binip ormanın etrafında dönüyorlarmış. Kurban verilmesi düşünülen yerde orman yoksa, toprağa birkaç söğüt dalı dikerek atla onların etrafında üç kez dönerlermiş. Bundan sonra nüfus ve hayvan sayımı yapılar, düğün, kurultay vs. gerçekleştirilirmiş.[32]

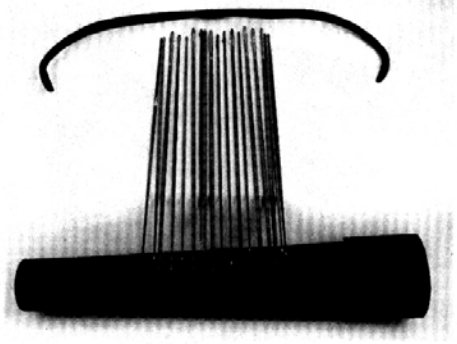
Ağacın Türkler için özel anlamı vardı. Onun kutsallığı Dede Korkut destanlarından bu tarafa çoğu Türk masal ve destanlarına yansımıştır.[33]Ağaca mitik inanış, bizce çok eski devirlerde bazı Türk kabilelerinin yiyecek bulma yollarından biri gibi bitki toplayıcılığı ile bağlı olarak yaratılmış olabilir.

Böyle bir fikir bize mümkün gibi görünüyor ki, ormanlarla örtülü topraklarda yaşayan Ugor kavimleri, başlangıçlarını Or Han kabilesinden almışlardır. *Ugor* kelimesine dikkat edersek (*ug//og//ok+or*), görürüz ki, bu kelime *or,* yani *bitki, ağaç, orman kabileleri, boyları* anlamına geliyor. Ugor kabilelerinin M.Ö. IV-III. binlerde Ob ve İrtiş çayları havzalarında yaşaması ve bu kabilelerin Türklerle akraba olması onların aynı asıldan olduklarını gösterir. Belki de bu kabileler Bahaeddin Ögel'in belirttiği Orman Hunlarının nesilleridir.

(*Gur* ve *Or* kelimelerinin anlamını öğrendikten sonra "Oğuzname"de rastlanılan ve bilim adamları arasında fikir ayrılığına neden olmuş *Ortag* ve *Gurtag* dağlarının isimlerini izah edebiliriz: *Ortag* (*or+tag//dag*) *-ağaçlı veya ormanlı dağ, Gurtağ* (*gur+tag*) -yüce dağ anlamındadır.)

Kara Han'ın ismindeki *gara//kara* kelimesinin çok değişik anlamları (renk, güç, kuvvet, büyük vs.) vardır. B. Ögel'in fikrince Müslüman Türkler, Oğuz Han'ın babasına şunun için "Kara Han" diyorlar ki, o, Müslüman değildi ve yani bununla onlar, Oğuz Han'ın Müslüman olmayan babasını küçük düşürmek istiyorlarmış. "Ak ve kara, soylular ile halkı birbirinden ayıran sembolik renkler idi."[34] Bu varsayım, bizce hiçbir eleştiriye dayanamaz. Kara Han kendisi soylu, yani asil nesildendi ve "ak kemikliler"e ait idi. O, sade halktan çıkmış "kara kemikli" olsaydı, o zaman bu fikri belki kabul etmek olurdu.

M. Seyidov'a göre burada *Kara* Han'ın ismi karanlığı ifade ediyor.[35] Bizce, bu daha doğru bir izahtır. Doğrudur, "Oğuzname"de bu konuda kesin bir şey yoktur, fakat diğer üç kardeşin yönettiği kabilelerin ongunlarını destanlardaki gibi sıralarsak, bir sonuca varabiliriz. *Or* Han kabilesinin ongunu Dünya ağacı//Hayat ağacı, Gur Han kabilesinin ongunu bu ağacın başında yaşayan varlık, yani kuş, Küz Han kabilesinin ongunu bu ağacın altında, yer üzerinde yaşayan varlık, yani koyundur. O zaman Kara Han kabilesinin tapındığı şey ya kuşlardan yukarıda, yani gökte ya da yer sathinden aşağıda, yani yeraltı dünyasında olmalıdır. Gara Han'ın ismi bu şeyin yeraltı dünyasında olduğu fikrine ulaştırıyor. Türk mitolojisinde karanlık, yeraltı âleminin sıfatıdır.

Ok ve yay

İnceleme sırasında üç kardeşin isimlerinin onların kabilelerinin ongunları ile bağlı olduğu fikrine geldik. Bu kurala uygunluğun herhalde dördüncü kardeş için de geçerli olması gerek. Reşideddin'in yazıya almış olduğu "Oğuzname"den Gara Han kabilesinin ongununa ait fikir edinmek mümkün değil. Fakat destanın uygur varyantında Oğuz'un babasının Boğa veya Öküz olduğu söyleniyor.[36] Eski Türk kabilelerinin reisleri kabilenin ongununu manevi baba hesap ettikleri için[37] Kara Han kabilesinin de ongununun yeraltı dünyasını ifade eden Boğa veya Öküz olduğu düşünülebilir. Öküzün yeraltı dünyasının timsali olduğu ise çok eski bir efsanede böyle ifade edilmiştir: "Okyanusun (veya büyük gölün) yukarısında duman var, dumanın üstünde canitaş var. O taşın üstünde dört bacağı üste lacivert öküz duruyor, boynuzları üste yeri tutuyor ve onun üzerinde biz hayvanlarımızla beraber yaşıyoruz...".[38] Diğer taraftan öküzün (Tibet öküzü) Oğuzlarda ve hatta Hunlarda da ongun olması bellidir.[39] Herhalde bu, bazı Türk halklarının tarımcılık gelenekleri ile bağlı olarak meydana çıkmış olabilir.

Yukarıda Gur Han, Guz Han ve Or Han kabilelerinin akraba kavimler olan Ogur, Ugor ve Oğuz kavimlerine başlangıç verdikleri sonucuna vardık. Herhalde Gara Han kabilesinden türeyen kabileler de yok değil ve Türk kabilelerinin tarımla çok eskiden meşgul olmaları hakkında ilim âlemi için belli olan bilgiler de vardır.[40]

Gur, Guz, Or ve Gara Han kabilelerinin Ogur, Ugor ve Oğuz kavimlerinin esasını oluşturmaları hakkında söylediğimiz varsayıma dayanarak Oğuz Han destanının bu bölümünün M.Ö. VI-II. binlerde yaratıldığı düşünülebilir. Bu devirde Ugorların da dahil olduğu Ural-Altay dil grubuna ait olan halklar aynı dili konuşuyorlarmış.[41] Destanın yaratıcıları ve ağızdan ağıza taşıyıcıları, herhalde bu halkların akraba olduğunu kabul ettikleri için onları aynı atanın evlatları gibi taşımışlar.

Oğuz Han'ın babası ve amcalarının isimlerinin etimolojik açıdan izahı, bizim yukarıda ileri sürmüş olduğumuz varsayımı, yani Oğuz'un babası ve amcalarının isimlerinin eski Türklerin mitik tasavvurları ile bağlı olması fikrini tasdik ediyor. Kabile reisinin isminin kabilenin tapındığı şeye uygun olduğu belli oluyor. Bu kuralın, dört kardeşin hepsi için geçerli olması nedeniyle Oğuz Han'ın da isminin aynı prensiple türetildiği, yani Oğuz hakimiyete geldikten sonra ona Oğuz isminin, Oğuz kabilelerinin tapındığı şeye bağlı olarak verildiği düşünülebilir. Bu varsayımla ilgili olarak yukarıda başladığımız tahlilleri devam ettirelim.

Oğuz Han'ın babasının ve amcalarının isimlerini tahlil ederken onların ait oldukları kabilelerin ongunları ile tanıştık. Gara Han kabilesinin ongunu olan Öküzün yeraltı dünyasında, Küz Han kabilesinin ongunu olan Koyunun yeryüzünde -Dünya ağacının altında, Gur Han kabilesinin ongunu olan Kuşun Dünya ağacının üstünde, Dünya ağacının ise- Or Han kabilesinin ongunu olmakla yeryüzü ile kuşların arasında yerleştiği sonucuna vardık. Ongunların böyle yerleştirilmesi tesadüfî değildir. Bu sıralanış bizce eski Türklerin âlem hakkındaki tasavvurları ile bağlıdır. Bu tasavvurlara göre âlem iki tabakadan -yeraltı ve yerüstü dünyalardan- oluşuyor. Yeraltı dünyasının tanrısı Öküz veya Boğanın timsalinde meydana çıkıyor. Yerüstü dünyanın kendisi de birkaç tabakadan oluşuyor: Yeryüzünün timsali Koyun, ondan yukarıdaki tabakanın, Dünya ağacı, daha yukarıdaki tabakanın timsali ise Kuştur. Fakat kuşlardan yukarıda dünyanın bir katı daha vardır; gök, sema. Dünyanın en yüksek tabakası olan gök, kendi ifadesini Ay Kağan'da buluyor. Ay Kağan ise Oğuz'un annesidir.[42]

M. Seyidova göre "...Oğuz'un annesi Ay Kağan Türk dilli halkların, kabile birleşmelerinin çoğunda, belki de hepsinde yaratıcı, insan yaratan tanrıdır...".[43] Burada dünyanın en yüksek tabakasının ifade edeni ola-

rak Ay'ın Güneş'e göre üstün durumda olması ilginç görünüyor. Hiç şüphesiz bu, eski Türklerin mitik tasavvurları ile bağlı olmalıdır. En eski mitik tasavvurlar ise tabiat olayları ile bağlı olarak yaratılıyordu. Tabiatta Güneş'i Karanlık yutuyor, yani gece Güneş batıyor. Fakat Karanlığın Ay'a "gücü yetmiyor", tam tersine gece Ay daha parlak oluyor. Herhalde bu tasavvurların sonucu olarak Ay, karanlık dünyanın hükümdarı Boğa'nın eşidir (destanın Uygur varyantına göre). Diğer taraftan Ay, kadınlık, annelik timsalidir. Onun Kağan adlandırılması ise anaerkil aile gelenekleri ile bağlı olabilir. Anaerkil aile devrinde herhalde Ay Kağan Boğa'ya göre üstün durumda olmuş olmalıdır. Zaman geçtikçe, anaerkil aile yerini ataerkil aileye verdikçe bu üstünlük de yerini değiştirmek zorunda kaldı.

Böyle anlaşılıyor ki, kabile birliğine dahil olmadan önce Gur Han kabilesi Kuşu, Guz Han kabilesi Koyunu, Or Han kabilesi Dünya ağacını, Gara Han kabilesi ise Boğayı ve Ay Kağan'ı tanrı hesap etmişler ve bu kabilelerin her birinin kendisine ait mitik dünya görüşleri sistemi varmış. Kabile birliğinde birleştikten sonra siyasal birlik hem de dini birlik talep ettiği için bir süre bu tanrıların hepsini aynı zamanda tanrı gibi kabul etmişlerdir. Yani tayfaların basit monoteizminin yerini politeizm tutmuştur. Görünen, genel olarak politeizmin yaratılmasının nedenini çeşitli monoteist kabilelerin birleşmesinde aramak gerekir.

Margiana (Merv) yakınlarında Togolak'ta bulunmuş figürlü seramik kap, Bronz Çağ

Zaman geçtikçe Kuşun, Koyunun ve Ağacın toprakla bağlılığını, yani Yere bağımlılığını anlamışlar, fakat aynı zamanda onların ışığa, yani göğe de bağımlı oldukları meydana çıkmıştır. Böylece inançlar sisteminde reform başlamıştır: dört tanrıcılık yerini iki tanrıcılığa bırakmıştır. Sonuç olarak Kuş, Ağaç ve Koyun, tanrı seviyesinden indirilmişler. Buna rağmen onlar da kutsal sayılmakta devam etmişlerdir.

Reformdan sonraki dini tasavvurlar böyle düşünülebilir: Evren iki dünyadan oluşuyor. Bunlardan biri aşağı dünya karanlık dünyadır ki, Boğa (veya Öküz) tarafından yönetilmektedir. Diğeri ise yukarı dünya-aydınlık dünyadır ki, Ay Kağan'ın hükmü altındadır. Onların evliliğinden insan, Oğuz Han yaratılmıştır. Bu dünyalar arasında bir orta tabaka da vardır ki, ona yeryüzü deniyor ve hayvanlar, kuşlar ve ağaçlar aşağıdan yukarıya tabakalar üzere bu dünyanın sakinleridirler. İnsan da yeryüzünün sakinidir. Yukarı ve aşağı dünyalardan farklı olarak yeryüzü ayrıca bir dünya olmadığı, yerin üstünde ve göğün altında olduğu için onun mutlak bir hakimi yoktur. Bu nedenle de yeryüzünün sakinleri hem gökten, hem de yerden asılı olmalıdırlar. Toprakla bağlı oldukları için onlar yeraltı dünyanın tanrısı Boğa'ya (veya Öküze) ve ışıksız yaşayamadıkları için göğün tanrısı Ay Kağan'a aynı derecede bağımlıdırlar. Hayat için gerekli olan suyu ise onlar her iki tanrıdan hem Öküzden yer suları gibi (yer sularına, yani yer asıllı sulara öküz//üküz denmesi bu nedenle olabilir) hem de Ay Kağan'dan-gökten gelen yağmur gibi alıyorlar.

Bu, iki tanrıcılığın çok orijinal bir şeklidir. Burada birçok eski dünya görüşlerinden farklı olarak tanrılar arasındaki ihtilaflar, örneğin Hürmüz ve Ehrimen arasında olduğu gibi barışmaz nitelikli değildir. Bu tanrılar birbiri ile çarpışmıyor, onların her ikisi hayat veriyor ve erkekle kadın gibi birbirlerini tamamlıyorlar. Onlardan biri ışık, diğeri karanlıktır, fakat biri diğerini ezmeye çalışmıyor (gündüzle gece veya Güneşle Karanlık arasındaki mücadele burada yoktur. Belki de bu nedenle yukarı dünyanın tanrısı gibi eski Türk insanı Güneşi değil, Ayı tanımak istemiştir). Bu tanrıların biri altın, diğeri gümüştür, biri Gök, diğeri Yerdir. Onlar birbiri ile barış halindeler, eşitler, birinin hakimiyeti diğerininkinden fazla değildir ve biri diğerinin saltanatına karışmaz.

Eski Türk mitolojisinde genellikle "şer"e yer yoktur. Sonraları kavgacı, korkunç, öfkeli tanrıların ortaya çıkmasına diğer dinler, özellikle de Zerdüştlük ve Hıristiyanlık neden olmuşlar: L. N. Gumilyov Türk mitolojisinde Gök ile Yerin aynı başlangıcın değişik tarafları olduğunu, onların birbiri ile mücadele etmeyerek, tam tersine, birbirine yardım ettiklerini belirtiyor.[44]

Bu tanrılar arasında hatta belli bir ilişki de vardır. Bu ilişki Dünya ağacı aracılığı ile gerçekleşiyor, o kökü ile yerin altında, başı ile göktedir. Yani Koyun ve Kuştan farklı olarak Dünya ağacı özel bir yere sahiptir; tanrılar arasındaki ilişki onun aracılığı ile gerçekleşir. Belki de bu nedenledir ki, birçok eski Türk masal ve destanlarında ilahi asıllı insanlar ağacın altında veya koğuşunda zuhur ediyorlar. Destanda Oğuz'la babası ve amcaları arasındaki mücadele zamanı Gara Han, Küz Han ve Gur Han'ın öldürülmesine rağmen Or Han'ın mahvolup olmaması konusunda hiçbir şeyden bahsedilmemesi de bu nedenle olabilir. Böyle anlaşılıyor ki, Or Han ölmemiştir (Or Han'ın sağ kalması meselesi birçok araştırmacının dikkatini çekmiştir.)

Dünya ağacı aracılığı ile dünyaların ilişkisi, Moğolların, Tibetlilerin ve Güney Çinlilerin dini olan "Bon"da da vardır.[45] Fakat Bon bir dereceye kadar daha yeni dünya görüşü olduğu için bunun Türklükten geldiği düşünülebilir.

Fikrimizce bu tip, yani her iki tanrının eşit olduğu iki tanrıcılık, anaerkil aileden ataerkil aileye geçiş döneminde meydana çıkabilirdi. Yani anaerkil aile yerini daha tamamen ataerkil aileye vermemiştir ve bu nedenle de bu devirde her iki tanrı eşit olmalı idi.

Şüphe yoktur ki eski halkların hepsinde olduğu gibi Türklerde de siyasal sistemler yaratılırken teolojik gö-

rüşler, siyasal görüşlerle uygunluk göstermeli idi. Bu uygunluğun olduğu, Oğuz Han destanlarında açıkça görülmektedir. Biz, kabile birliğine girmeden önce eski Türk kabilelerinin tapındığı şeyleri öğrenmeye çalıştık ve bazı sonuçlara vardık. Kabile birliğine girdikten sonra bu kabilelere ait olan dört değişik teolojik sistem bir araya sığamazdı ve bundan dolayı dinde reform meselesi gündeme gelmeli idi. Reformun sonucu olarak dört değişik teolojik sistem birleştirildi ve monoteist kabileler politeizmi kabul ettiler. Fakat toplumda olduğu gibi tanrılar âleminde de bir eşitsizlik söz konusuydu. Siyasal açıdan üstün durumda olan kabilenin, yani Gara Han kabilesinin tanrıları da üstün durumda idi.

Böylece anaerkil aileden ataerkil aileye geçiş döneminde dini reformun sonucu olarak iki tanrıcılık meydana çıktı ve bir süre yaşadı. Ataerkil aileye geçiş bittikten sonra eski Oğuzların mitik dünya görüşleri ile sosyal-siyasal görüşleri arasında yeniden uyuşmazlık meydana çıkmış oldu. Bu uyuşmazlığı gidermek için yeni reforma ihtiyaç vardı. Bu reformu Oğuz Kağan gerçekleştirdi. Oğuz Kağan'ın verdiği mücadele, bu mücadeleden övgü ile bahis eden destanlar ve onların yüzyıllar boyunca halkın hafızasında yaşaması da bu reformun son derece köklü olması ile bağlantılıydı.

Tagar kültürü, bronz plaka, (M.Ö. 5.-4. yy.)

4. Oğuz Kağan'ın Dini ve Siyasal Reformları

Yukarıda eski Oğuzlarda iki tanrıcılığın, anaerkil aileden ataerkil aileye geçiş devrinin ürünü olduğu sonucuna vardık. Bu geçiş sona erdikten, yani ataerkil aile düzeni tam oturduktan sonra eski Oğuzların dini ve sosyal sistemleri arasında bir sıra uyuşmazlıklar ortaya çıkmış oldu. Bu uyuşmazlık her şeyden önce hakimiyet usulünde ortaya çıkıyordu, yani tabiatta çift hakimiyetlilik hüküm sürerken toplumda tek hakimiyetlilik vardı. Tabiat Boğa (veya Öküz) ve Ay Kağan tarafından yönetilirken toplum sadece hanın hakimiyeti altında idi. Zaman geçtikçe insanlar bu aykırılığı fark etmeye başladılar. İlk olarak genç Oğuz bu meseleyi fark etti ve tek bir Tanrı olduğu sonucuna vardı. Her iki dünya-aydınlık ve karanlık dünyalar bu Tanrı tarafından yaratılmış ve yönetilmiş olmalı idi. Oğuz tek tanrıya ibadet etmeğe başladı. Böylece yeniden monoteist dünya görüşü fikri ortaya çıkmış oldu.

Oğuz'un tek tanrıya tapınması meselesine Reşideddin'in yazıya aldığı "Oğuzname"de özellikle dikkat çekilmiştir.[46] Bir çok bilim adamı Oğuz'un tek tanrıya tapınması fikrini Reşideddin'in Müslüman dini görüşleri ile bağlıyorlar ki, fikrimizce bu doğru değil. Oğuz gerçekten de tek tanrıya ibadet ediyormuş ve destanın Uygur varyantında da bu mesele vurgulanmıştır".[47] Türklerin daha sonra tek tanrıya tapınmaları bir gerçektir. VI. yüzyıl yazarı Menander, Türklerden bahis ederken "her ne kadar toprağa, suya ve ateşe saygı gösterseler de, yine de evrenin yaratıcısı tek Tanrıya inandılar"[48] diye yazıyordu.

Destanlarda gösterildiği gibi, Oğuz'un âlemin yaratılışı ve yönetilmesi konusundaki ilerici dünya görüşleri babası ve amcalarının öfkesine neden oluyor. Mücadele başlıyor ve Oğuz galip geliyor. Bu zafer sonucu hakimiyete gelen Oğuz Han dini ve siyasal reformlara başlıyor ve bu sistemleri birbirine uygun hale getirmek için çaba gösteriyor.

Reformlar çift tanrıcılığın yerine tek tanrıcılığı getirmeyi amaçlıyor ve sade bir mantığa dayanıyor; toplumun bir hükümdarı olduğu gibi tabiatın da bir hakimi vardır. Bu hakim tek Tanrıdır (Şunu söylemek gerekir ki, tanrı//tengri kelimesinin etimolojisi hakkında ortaya çıkan fikirler de farklıdır. Fakat bu ayrı bir konudur). Bu tasavvur, yani Yerin de Gök gibi ancak bir hükümdarı olması fikri, Moğol Hükümdarı Menku Kağan'ın Fransa Kralı IX. Luis'e yazdığı mektuptan da açık şekilde görülüyor. Rubrigis'e göre bu mektup şöyle başlıyormuş: "Ebedi Tanrının buyruğudur bu: Gökte sadece bir ebedi Tanrı vardır. Yer yüzünde de bir sahibin olması gerekir. O da Cengiz Han'dır...".[49]

Reform zamanı Oğuz Han hükümdarı olduğu kabilelerin eski dini görüşlerine saygı ile yaklaşıyor ve onları her adımda göz önüne alıyordu. Tabii ki bu, insanların eski dünya görüşlerinden birden bire ayrılamaması ile bağlantılıydı. Fakat esas sorun çözülmüştü: Eski tasavvurlar tamamen reddedilmeyerek onlarda belli değişiklik yapılmakla iki tanrıcılığın yerine tek tanrıcılık getirilmişti. Âlem yine de iki dünyadan oluşmuş sayılıyordu, fakat artık aydınlık ve karanlık veya yeraltı ve yerüstü dünyalar gibi değil, sadece Gök ve Yer olarak biliniyordu. Göğün esas unsurları Güneş, Ay ve yıldızlar, yerin unsurları ise toprak, su ve ağaçlardır. Gök, Yere göre üstün durumda olsa da bu dünyaların her ikisi tek Tanrı tarafından yönetiliyor. Herhalde Tanrının Gökte olması nedeniyle ona Gök (Göy) Tanrı da deniyor ve Gök, Yere göre üstün sayılıyor.

Oğuz Kağan tabiatta bulunan bu düzeni topluma da uyarlıyor: O, saltanatını, her birinde üç boy olmakla iki kola -sağ ve sol kollara- Bozoklara ve Üçoklara ayırıyor. Bozoklara isimleri Gökle bağlı olan oğullarını -Gün Han, Ay Han ve Yıldız Han- reis tayin ediyor (destanın Uygur varyantına göre Oğuz Han'ın bu evlatları, gökten ışıkla gelmiş olan kızdan doğmuşlar[50]). Üçok boylarını ise Yer kızından doğmuş olan (yine destanın Uygur varyantında Oğuz Han'ın bu oğulları, onun suyun içinde

olan ağacın koğuşundan bulduğu ve evlendiği kızdan doğmuşlar[51]) ve isimleri Yerle bağlı olan oğulları Gök Han, Dağ Han ve Deniz Han'ın yönetimine veriyor.

Şunu belirtmek gerekiyor ki, Gün, Ay ve Yıldız isimlerinin Gökle bağlılığı bilim adamlarında hiçbir şüphe yaratmıyor. Fakat Gök, Dağ ve Deniz isimlerinin Yerle bağlılığı konusunda şunu söyleyemeyiz. Bilim adamlarının hepsi istisnasız olarak Gök Han'ın ismini Gökle, yani sema ile bağlıyorlar. Bizce bu yanlış fikirdir. Gök ismini kelimenin harfî anlamında kabul etmemek gerekiyor. Gün, Ay, Yıldız isimlerinden farklı olarak Gök, Dağ, Deniz isimleri sembolik anlam taşıyor. Burada Deniz-Yer sularının, Dağ-toprağın, Gök ise ağacın sembolüdür. Böylece Gök, Dağ ve Deniz-Ağaç, Toprak ve Su anlamına geliyor ki, bunlar da Yerin unsurlarıdır.

Toparlarsak, Oğuz Kağan'ın Gökten inen hanımdan doğan evlatlarının isimleri Gökle, Yer evladı olan hanımdan doğan oğullarının isimleri ise Yerle bağlıdır. Bunu Oğuzların dual karaktere sahip eski mitik tasavvurlarının şekli kalıntıları gibi algılamak mümkün olsa da burada yeni bir mâna vardır: Yer Göğe tâbi ettirilmiştir. Bu tâbilik Üçokların Bozoklara tâbi ettirilmesinde meydana çıkıyor.

Davul, Kazakistan

Oğuz Kağan'ın hayata geçirdiği dini reformun genel manzarasını şöyle tasavvur edebiliriz. İki tanrıcılığın yerini tek tanrıcılık tutmuştur. Tanrı tektir. O, Göğü, Yeri, Gökteki ve Yerdeki varlıkları yaratmıştır. Evren iki dünyadan oluşuyor. Önceleri bu dünyalar yeraltı ve yerüstü dünyalar gibi biliniyorduysa, şimdi onları Gök ve Yer gibi tanıyorlar.

Eski tanrılar, yeraltı ve yerüstü dünyanın hükümdarları olan Boğa (Öküz) ve Ay Kağan yerlerini, Gök ve Yerin timsalleri olan iki kutsal kişiler grubuna; Gün, Ay, Yıldız ve Gök, Dağ, Denize vermişlerdir. Burada Gök, Dağ ve Deniz sembolik anlam taşımakla Gök-Dünya ağacını, Dağ-Toprağı, Deniz ise Yer sularını ifade ediyor (Birçok âlimlerin bu kutsal kişilerin hepsine Yer-sular demesi, bizce doğru değildir). Çok tanrıcılık devrinde tanrı gibi bilinen Kuş ve Koyun da kutsal sayılmaktadır. Bozokları ve Üçokları oluşturan her bir kabileye bir av kuşu ongun verilmiştir, Koyun ise bolluk ve bereket timsali olmaktan başka her boya koyunun belli bir parçası armağan edilmiştir.[52] Oğuz Kağan halkın eski dünya görüşlerine saygı duyuyor: Kurultaylar ve düğünler zamanı yurdun sağ ve sol taraflarında ağaç (Dünya ağacı- eski Or Han kabilesinin tanrısı idi) diktiriyor, onların başına altın ve gümüş kuşlar (Kuş -eski Gur Han kabilesinin tanrısı idi) konduruyor, altına ise siyah ve beyaz koyunlar (Koyun-Guz Han kabilesinin tanrısı idi) bağlattırıyor. Öküze destanlarda bu açıdan özel dikkat verilmiyor, fakat Öküzün Oğuz kabilelerinin totemi olduğu bellidir.

Böylece, Ziya Gökalp'ın kaydetmiş olduğu gibi Oğuz Han yeni din ve yeni yasa yaratmış oldu.[53] Oğuz Han'ın yaratmış olduğu yeni yasa konusunda aşağıda söz edeceğiz.

5. Oğuzlarda Ok-Yay

Eski Türklerin yay ve oka olan mitolojik bakışları konusundan yukarıda söz etmiştik. Yay ve oka ait bu bakışlar Oğuz Han'dan çok önce ortaya çıkmış olsa da, onun devrinde yay ve ok, tapınılacak seviyeye yükseltilmiştir. Yay ve oka mitik yaklaşma Oğuz Kağan destanının bütün varyantlarında görülmektedir. Destanın hem Uygur hem de Müslüman versiyonlarında Oğuz Kağan, isimleri Gökle bağlı olan oğullarını Gündoğana-tan, ışık tarafına, yani Doğuya, isimleri Yerle bağlı olan oğullarını Günbatana-karanlık tarafına, yani Batıya gönderiyor. Destanın Uygur varyantında bunun nedeni Aksakal Uluğ Türkün verdiği nasihat oluyor. Uluğ Türk uykusunda bir altın yay ve üç gümüş ok görüyor. Bu altın yay Doğudan Batıya doğru uzanıyor, üç ok ise gece tarafına (yani Batı tarafına) uçuyordu (bu, herhalde büyük göçün yönü ile bağlı olmalıdır).

Doğu tarafına giden isimleri Gökle bağlı olan oğullar bir altın yay bularak babalarına getiriyorlar. Oğuz Kağan altın yayı üç eşit parçaya bölüyor ve onu bulan oğullarının her birine birer tane vererek şöyle diyor: "Ey büyük kardeşler, yay sizin olsun, yay gibi siz de okları göğe atın!".[54] Batıya gitmiş isimleri Yerle bağlı olan oğullar üç gümüş ok buluyorlar. Oğuz Kağan bu okları onu bulan oğulları arasında paylaştırıyor: "Ey küçük kardeşler, oklar sizin olsun. Yay oku atar. Oklar gibi olun sizler!".[55]

Destanın versiyonlarının hepsinde Oğuz Kağan yay ve okları oğulları arasında paylaştırdıktan sonra saltanatını iki kola ayırıyor. Gökle bağlı isimler taşıyan ve yaya sahip olan oğullarının hakimiyeti altına vermiş olduğu kolu Buzuglar//Bozoklar, Yerle bağlı isimler taşıyan ve oklara sahip olan oğullarının hakimiyeti altına vermiş olduğu kolu ise Üçoklar olarak adlandırıyor. Üçoklar Bozoklara tabi ettiriliyor. "Yay oku hangi istikamete yöneltirse, ok da o tarafa uçar".[56]

Mantığı nizam son derece ciddiyetle düzenlenmiştir: Üçoklar Bozoklara, Üçokların hükümdarları olan yer kökenli oğullar, Bozokların hükümdarları olan Gök kökenli oğullara, yer kökenli oğulların sahip oldukları oklar, Gök kökenli oğulların sahip oldukları yaya tâbidir. Oğuz Han'ın yarattığı yeni yasanın esası bunlardan oluşuyor. Oğuz Han'ın yaratmış olduğu yeni din de Yerin Göğe tâbiliğini öngörüyor. Dini ve siyasal sistemleri karşılaştırırsak, yayın Göğe, okların ise Yere işaret olduğu anlaşılıyor. Gerçekten de gök kubbesini Doğudan Batıya doğru uzanan hayali bir yaya benzetebiliriz. Uluğ Türk de uykusunda zaten bunu görmüştü.

Oğuz Kağan daha önce yayın şah, okun ise emir altında bulunan olduğunu destanda açıkça söylemişti.[57] Kağan toplumda Tanrının timsali olduğu için yay ona aittir. Onun hakimiyeti altında bulunan kabileler ise ok timsalindeler. Okun boy, tayfa anlamı herhalde buradan meydana çıkmıştır.

Görüldüğü gibi yay ve ok, geniş anlamda Oğuz kabile birliğinin sadece ismini değil, hem de devlet yapısını, devletin yapı unsurları arasındaki karşılıklı ilişkileri kapsamakla halkın mitik dünya görüşleri ile çok bağlıdır. Bu açıdan Oğuzlardan olan Selçuklu hanlarının, paraların, tuğra ve damgaların üzerinde yay ve ok bastırmaları hiç tesadüf sayılmaz. Selçuklu hanlarının değişik yıllarda kestirdikleri sikkelerdeki yay ve ok tasvirlerinde yayın içerisinde "lillah", yani "Allah'a ait", "Allah'ınki" yazıyordu.[58] Bu konuda Bahaeddin Ögel şöyle yazıyor: "Yay Türklerde bir hakimiyet sembolü idi. Hatta Büyük Selçuklu Devleti'nin sembolü de bir yaydan başka bir şey değildi. Fakat Oğuz Kağan destanındaki altın yay, bir devletin değil, daha çok gökyüzünün bir sembolü halinde idi. Gerçekten de Türkler zaman zaman yayı gökyüzünün bir sembolü olarak göstermişlerdi...".[59] Bu, Oğuzların hatta İslam dinini kabul ettikten sonra bile eski dünya görüşlerini unutmadıklarını ve bu görüşlerle Müslüman dini tasavvurları arasında bir uygunluk yaratmağa çalıştıklarını gösteriyor. Oğuz kabilelerinin ongunlarını korumaları, İslam'ı kabul ettikten sonra bile güne, aya, ışığa, suya, toprağa, dağa, ağaca saygı göstermeleri, hatta bugün bile konuşmalarında, yeminlerinde inançlarında eski tasavvurlarını yaşatmaları bu açıdan değerlendirilmelidir.

Kilim üzerinde Türk süvarisi (Louvre Müzesi) (9. yy.)

6. Oğuzlar-Gök Tayfaları

Nihayet ikinci bölümün sonunda ortaya çıkmış soruları cevaplandırmaya çalışalım.

Yukarıda delilerle *Oğuz* kelimesinin mâna itibariyle *Sak* kelimesi ile aynı olup *ok ve yay* anlamına geldiği sonucuna varmıştık. Fakat diğer taraftan silah gibi ok ve yay, ta Oğuz Han'dan önce bile biliniyordu. Bu açıdan *Oğuz* ve aynı anlamda olan *Sak* kelimelerinin sadece silah ismi oldukları için büyük kavimlerin ismine dönüşmeleri mantıki olarak inanılır gibi değil. Diğer taraftan silah ismi gibi Oğuz kelimesinin değişik bilim adamları tarafından yorumlanmış yukarıda saydığımız mânaları da açıklanamıyor. O halde *ok ve yay* anlamına gelen *Oğuz* kelimesinin mecazî anlamları da olmalıdır. Bu açıdan daha önce yayın Gök, okun ise Yer anlamına geldiği sonucuna ulaşmıştık. Aynı mantığa dayanırsak *Oğuz* kelimesinin *Gök kabileleri, boyları* anlamına geldiğini söyleyebiliriz. *Sak* kelimesi de *Oğuz* kelimesinin fonetik varyantı olarak aynı mânayı vermelidir. Buradan da Bilge Kağan'ın Oğuzları neden kendi halkı adlandırması belli oluyor;[60] Oğuzlarla Göktürkler aynı köke ve aynı dine ait oldukları gibi adları da aynı idi.

Yukarıda *uz* kelimesinin birçok anlamları olduğunu söylemiştik ve tabii ki, bir kelimenin bu kadar çeşitli mânaya sahip olması, onun genelleştirici bir anlam taşıması ile bağlı olmalıdır. *Uz* kelimesinin mecazî anlamda Göğü ve dolayısı ile Tanrı'yı ifade etmesi onun taşıdığı bütün anlamlarla (bak: 1.) uygundur ve bizim bu konuda yukarıda söylediğimiz fikir, tamamen haklı olduğumuzu gösterir. Gerçekten de *uz* kelimesi gösterdiğimiz anlamda hem *evren* (*uza-uzay*) anlamına geliyor, hem *mesafe* belirtiyor (evrenin, göğün sıfatlarından biri *uzaklığıdır*), hem *ateşe* işaret ediyor (ateş veya ışık Göğün unsurudur), hem *sima, yüz* anlamında kullanılıyor (Türk dillerinde göğün yüzü, gökyüzü gibi ifadeler halen kalmaktadır), hem de *kâdir ve becerikli* (*usta*) anlamına uygundur ve aynı zamanda da *yüce, yüksek, üstün* kelimeleri ile aynı mânayı taşıyor. Bütün bu özellikler ise birlikte yalnız Göğe, Tanrı'ya ait olabilir.

Yukarıda birçok âlimin *Oğuz* kelimesinin yorumu hakkındaki düşüncelerinin, belki de bu kelimenin daha genel bir anlamının çeşitli mâna nüanslarının izah edilmesine hizmet ettiğini söylemiştik. Artık bunun gerçekten de böyle olduğu konusunda hüküm verebiliriz. Yukarıda gruplarda birleştirdiğimiz yorumları bir daha gözden geçirelim.

Oğuz kelimesinin yukarıda kaydolunan yorumları içerisinde en çok taraftar toplayanı, onun *boylar* anlamıdır. Bu kelimeyi böyle yorumlayan bilim adamları, onun *ok+uz* olarak iki parçadan oluştuğunu söylerler. Burada yanlışlık, *uz* kısmının çoğul eki olarak kabul edilmesindedir. Yani *Oğuz* kelimesi sadece *boylar* değil, *uz boyu* mânası taşıyor. (V. Şerbakov "Asgard" adlı eserinde bugünkü İskandinav halklarının ecdadı olan Asya'dan gelmiş kabilelerin dilinde *as* kelimesinin *Allah, Tanrı* anlamına geldiğini belirtiyor.[61] İskandinav halklarının Türk halkları ile kök akrabası olduğu ise bellidir. Böyle anlaşılıyor ki, *as* kelimesi diğer halkların dillerine Türk dilinden hemen hemen aynı mânayı koruyarak geçmiştir).

Oğuz kelimesinin Ş. Cemşidov tarafından gösterilmiş *yüce, dik, tepe, yüksek* anlamı bizim geldiğimiz sonucu tamamen tasdik ediyor. Bu yorum, az önce belirttiğimiz gibi *uz* kelimesinin çok sayıda anlamlarından biridir.

En dikkat çeken yorumlardan biri M. Seyidov'a aittir. O, *Oğuz* kelimesini *becerikli, kâdir, ilahi, ışık, ateş kağanı* (*hanı*) gibi yorumlamıştır ki, bu yorum sadece Gök Tanrı'ya, Tanrı Han'a uygun geliyor.

Nihayet yukarıda bazı bilim adamlarının *Oğuz* kelimesinin *öküz* (*boğa*) ve *üküz//öküz//oksa* (nehir su) kelimeleri ile aynı olması fikrini savunduğunu söylemiştik. Fikrimizce onlar bir yere kadar haklıdırlar ve *Oğuz* kelimesinin *öküz* (*boğa*) ve *öküz* (*nehir, su*) kelimeleri ile belli bir bağlılığı vardır. Bu meseleyi açıklamaya çalışalım.

Ök kelimesi bazı Türk dillerinde *ana* anlamında kullanılıyor ve birçok âlimler de bu kelimeyi sadece bu anlamda kabul ediyor. Fakat *ök* kelimesinin *ev, yaşayış yeri* anlamı da vardır ki, bugün artık unutulmuş durumdadır (Azeri Türkçesinde *ök* kelimesi *ev* anlamı taşıyarak *öy* şeklinde bugün de kullanılıyor. Çeşitli Türk şivelerinde k-g, g-y ses geçişleri olduğu bellidir.)[62] Fikrimizce *ekin* (*tarla*) kelimesindeki *ek* parçası da *ök* kelimesinin fonetik varyantı olup *yer* veya *toprak* anlamındadır. Sonraları *kabile, boy* anlamında kullanılan *ok* kelimesi de, bizce bir zamanlar *kabilenin, boyun yaşadığı, mesken olduğu yer* anlamında kullanılmıştır. *Ök* kelimesinin yer yorumunu, *uz* kelimesinin ise *Tanrı* anlamını göz önünde bulundurursak, o halde *öküz*-Yer Tanrısı anlamına gelir. Yukarıda öküzün gerçekten de yeraltı dünyasının tanrısı olduğunu belirtmiştik (Şunu da söyleyelim ki, *boğa* kelimesinin fonetik varyantı olan *Bog* kelimesi *Tanrı* anlamında Slav dillerine de geçmiştir ve bugün de kullanılmaktadır). Türkler öküze, sadece *ud* (*ud* kelimesi, *uz* kelimesinin fonetik varyantı olarak yukarıda kaydedilmişti) da demişlerdir. Bu kelime ağaca da (ud ağacı), suya da (Ud nehri, İdüm nehri, Çud gölü) ait olarak kullanılmıştır. Görünen, bu etnonimler politeizm devrinin ürünü olup önceleri *Tanrı,* sonraları ise sadece *mukaddes, kutsal, ilahi* anlamında kullanılmıştır.

Bir göçebenin silahları. (Kanevskiy Bölgesi)

Fikrimizce *üküz//oksa-nehir, su* kelimesinin önündeki *ük//ök//ok* kısmı da *yer* anlamındadır, üz//*sa* ise *su* mânası taşıyor. Öyleyse, o zaman *üküz* veya *oksa-yer-su* veya *yer suyudur.* Hakikaten de üküz veya oksa yer sularına, yani nehirlere, ırmaklara vs. deniliyordu. Daha eskiden *üküz* veya *yer-su* kelimelerinin Yerin Tanrısı anlamında kullanıldığını düşünüyoruz. Şunu da söylemek gerekir ki, *uz//üz//iz//is//sa//çu//ço* kelimesi değişik fonetik varyantlarda birçok nehirlerin, göllerin Türkçe isimlerinde her zaman kullanılmıştır: *Uz, Ud, Ural, Urov, Urkan, Ürmi, Ürmiye, Irtış, Urkut, İdil, Issa, Işşık-Kul, Ra, Aral, Araz, Kür, Kur, Kama, Oka, Terek, Ter-ter, Tarım, Yenisey, Samur, Sugoy, Sulak, Sunca, Surgut, Selenga, Sungar, Ak-Suk, Ağsu, Çu, Çuy, Çuna, Çına, Çuga, Çulım, Uçur, Çara, Tangra-Ço, Siling-Ço vs.* (Bizce bu isimlerin çoğu örneğin *Issa, İdil, Araz, Irtış, Aral, Uçur, Çara, Tangra-ço* kelimeleri aynı kelimenin *-yüce, yüksek, ilah, su* kelimesinin- değişik Türk şivelerine uygun fonetik varyantlarıdır.) Hatta *uz* kelimesinin *yay* anlamına uygun olan nehir ismi de vardır: *Yayık.* Fikrimizce bu isimlerin hepsi ve hatta su, çay (nehir) kelimelerinin kendileri de *uz* kelimesinden türemişlerdir ve *Tanrı* veya *mukaddes* anlamındadır. Galiba *uz* kelimesinin *Tanrı* anlamı, onun *mukaddes* anlamından daha eskidir. Bu da bellidir ki, bir devir Türk insanı suyu tanrı hesap etmiştir[63] ve *su//çu//ço//ça//çay* kelimesinin çağdaş anlamları Türk insanının suyu tanrı hesap ettiği zamanlardan kalmış olabilir. Nihayet çoğu zaman Yer-su olarak gösterilen Yer sularının Türklerde kutsal sayılması da bellidir. Bazı Türk şivelerinde yer sularına, göllere *bıua* (Başkurdlarda), *bua, bu* (Tatarlarda) da deniliyor[64] ve bize göre bu kelimeler *buğa//boğa* kelimesinin *yerin tanrısı* anlamı ile aynıdır. Toparlarsak, *öküz* ve *boğa* kelimelerinin bütün anlamlarda sinonim kelimeler olduğunu söyleyebiliriz.

Uz kelimesinin başka bir mânası da fonetik varyantları *üz//uz//üs//ız//ıs//iz// is//ud//ut* olmakla ateş, ışıktır. Anlaşılan, eski Türkler ateşi, ışığı Gök Tanrı'nın sıfatları olarak kabul ettikleri için ışığa, ateşe *uz* demişler, belki de bir devirde ateşi, ışığı tanrı hesap etmişler.

Son olarak kaydedelim ki, yukarıda verilmiş yorumlar içerisinde İ. N. Berezin ve P. Pellio'nun *Oğuz* kelimesinin yorumu olarak gösterdikleri *agüz*-ilk süt kelimesi, yüzü ağ//ak olan (yani süt) veya *ağ//ak su,* sıvı (yani süt) gibi yorumlanmalıdır ve bu kelime büyük bir kavmin ismini ifade edemezdi.

Toparlarsak, *Oğuz* ve *Sak* kelimeleri mânaca aynı olmakla *uz* veya *sa boyu, kabilesi* anlamındadır. *Uz* veya *sa* ise değişik fonetik varyantlarda olsalar bile, aynı kelimelerdir ve *Gök, Tanrı* anlamı taşıyorlar. Bu açıdan *Oğuzlar* veya *Saklar*-Göğe, Tanrıya, Gök Tanrıya tapınan kabileler, boylardır.

İnsanlığın kendisini tanıdığı devirden şimdiye kadar var olan ve tarihin çeşitli aşamalarının yaratıcısı olarak bilinen Türk kavimlerinin tarihinde ve kültüründe karanlık olan noktalar çoktur. Biz Tanrı'dan Türk ulusuna ebedi var olmasını dileyerek, iki yıllık çabayla bu karanlık noktalardan bazılarına ışık tutmaya çalıştık.

DİPNOTLAR

1 A. N. Bernştam, **Oçerk İstorii Gunnov**, Leningrad, 1951, s. 225.

2 M. Seyidov, **Azerbaycan Mifik Tefekkürünün Gaynagları**, Bakı, 1983.

3 S. P. Tolstov, **Oguzı, Peçenegi., More Daukara, Sovetskaya etnografiya**, No: 4, 1950, s. 50.

4 E. Recebov, Y. Memmedov, **Orhon-Yenisey Abideleri**, Bakı, 1993, s. 382.

5 Ş. Cemşidov, **Kitabi Dede Gorgudu Veregleyerken**, Bakı, 1969, s. 10-12.

6 M. Seyidov, **Azerbaycan mifik tefekkürünün gaynagları**, Bakı, 1983, s. 256.

7 L. P. Potapov, **Luk i Strela v Şamanstve u Altaysev**, Moskva, 1934, s. 73; A. Anohin, **Materialı po şamanstvu u altaysev, (Sbornik), MAE**, t. IV, vıp. II, s. 41.

8 M. Seyidov, **Azerbaycan halgının soykökünü düşünerken**, Bakı, 1989.

9 M. Seyidov, **Azerbaycan mifik tefekkürünün gaynagları**, Bakı, 1983, s. 273.

10 G. Geybullaev, **K etnogenezu azerbaydjansev**, t. 1, Baku, 1991, s. 15-17.

11 M. Seyidov, a.g.e., s. 290-325.

12 G. Geybullaev, a.g.e., s. 52.

13 G. Geybullaev, a.g.e., s. 53.

14 V. V. Radlov, **Opıt Slovarya Tyurkskih Nareçiy**, Sankt-Peterburg, 1905, t. III, ç. 1.

15 Z. Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, I. Kısım, İstanbul, 1976, s. 117.

16 G. Geybullaev, a.g.e., s. 11.

17 V. Vinogradov, **O Muzıkalnoy Arkeologii**, Sovetskaya muzıka, N: 5, 1971.

18 M. Seyidov, **Azerbaycan Halgının Soykökünü Düşünerken**, Bakı, 1989, s. 46.

19 F. Raşid yad-din, **Oguz-name**, Baku, 1987.

20 A. M. Şçerbak, **Oguz-name**, Moskva, 1959; K. Veliyev, F. Uğurlu, **Oğuznameler**, Bakı Universiteti Neşriyyatı, 1993.

21 A. N. Bernştam, **İstoriçeskaya Pravda v Legende ob Oguz-kagane**, **Sovetskaya Etnografiya**, No: 6, 1935, s. 42-43.

22 A. N. Kononov, **Rodoslovnya turkmen, Soçinenie Abu-l- Gazi hana Kivinskogo**, Moskva-Leningrad 1958.

23 A. N. Kononov, a.g.e., s. 72.

24 M. Seyidov, a.g.e., s. 407.

25 F. Raşid yad-din, a.g.e., s. 28.

26 Bu ek konusunda daha geniş bilgi için G. Geybullayev'in adı geçen eserine bak.

27 A. M. Şerbak, a.g.e.; K. Veliyev, F. Uğurlu, a.g.e.

28 A. N. Kononov, a.g.e.

29 Karşılaştırmalı **Türk Lehçeleri Sözlüğü**, I, Ankara, 1991, s. 476.

30 G. Geybullaev, a.g.e., s11.

31 M. Seyidov, a.g.e., s. 141-143.

32 B. Ögel, **Böyük Hun İmperiyası**, I. kitap Bakı, 1992, s. 149.

33 M. Seyidov, a.g.e., s. 226-230.

34 G. P. Potanin, **Oçerki Severo-Zapadnoy Mongolii**, Sankt-Peterburg, 1881, s. 57.

35 M. Seyidov, a.g.e., s. 407.

36 M. Seyidov, a.g.e., s. 119.

37 Z. Gökalp, a.g.e., s. 120.

38 G. P. Potanin, a.g.e., s. 153.

39 A. N. Kononov, a.g.e., s. 85; A. N. Bernştam, yazık i mışleniya, T. IX, 1940, s. 99.

40 B. Ögel, a.g.e.

41 N. K. Antonov, **Leksii po tyurkologii**, Yakutsk 1976.

42 A. M. Şerbak, a.g.e. K. Veliyev, F. Uğurlu, a.g.e.

43 M. Seyidov, a.g.e., s. S. 122.

44 L. N. Gumilyov, **Drevnie tyurki**, Moskva, 1967.

45 L. N. Gumilyov, **Poiski vımışlennogo sarstva**, Moskva, 1970.

46 F. Raşid yad-din, a.g.e., s. 26-28.

47 A. M. Şerbak, a.g.e., s. 6; K. Veliyev, F. Uğurlu, a.g.e., s. 13.

48 L. Rasonyi, **Tarihte Türklük**, Ankara, 1971, s. 30.

49 L. Rasonyi, a.g.e., s. 31.

50 A. M. Şenbak, a.g.e., K. Veliyev, F. Uğurlu, a.g.e.

51 A. M. Şenbak, a.g.e., K. Veliyev, F. Uğurlu, a.g.e.

52 Z. Gökalp, a.g.e.

53 Z. Gökalp, a.g.e.

54 A. M. Şerbak, a.g.e., s. 60; K. Veliyev, F. Uğurlu, a.g.e., s. 32.

55 A. M. Şerbak, a.g.e., s. 61; K. Veliyev, F. Uğurlu, a.g.e., s. 32.

56 A. N. Kononov, a.g.e., s. 27.

57 F. Raşid yad-din, a.g.e., s. 61; K. Veliyev, F. Uğurlu, a.g.e., s. 32.

58 M. Seyidov, **Azerbaycan mifik tefekkürünün gaynagları**, Bakı 1983, s. 273.

59 B. Ögel, **Türk Mitolojisi**, I., İstanbul 1997, s. 69.

60 E. Recebov, Y. Memmedov, a.g.e., s. 105.

61 V. Şerbakov, Asgard, (Sbornik), **Zagadki zvezdnıh ostrovov Kniga pyataya**, Moskva, 1989.

62 G. Geybullaev, a.g.e., s. 53.

63 M. Seyidov, a.g.e., s. 214-227.

64 F. G. Garipova, **İssledovaniya po gidronomii Tatarstana**, Moskva, 1991.

KAYNAKLAR

A. Anohin, **Materialı po Şamanstvu u Altaysev**, (Sbornik), MAE, t. IV, vıp. II.

N. K. Antonov, **Leksii po tyurkologii**, Yakutsk 1976.

A. N. Bernştam, "İstoriçeskaya pravda v legende ob Oguz-kagane", **Sovetskaya Etnografiya**, No: 6, 1935, s. 42-43.

A. N. Bernştam, **Oçerk İstorii Gunnov**, Leningrad 1951.

A. N. Bernştam, **Yazık i mışleniye**, T. IX 1940.

Ş. Cemşidov, **Kitabi Dede Gorgudu Veregleyerken**, Bakı 1969.

F. G. Garipova, **İssledovaniya po Gidronomii Tatarstana**, Moskva 1991.

G. Geybullaev, **K Etnogenezu Azerbaydjansev**, t. 1, Baku 1991.

L. N. Gumilyov, **Poiski Vımışlennogo sarstva**, Moskva 1990.

L. N. Gumilyov, **Drevnie Tyurki**, Moskva 1967.

Z. Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, I. Kısım, İstanbul 1976.

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, I, Ankara, 1991.

A. N. Kononov, **Rodoslovnya Turkmen, Soçinenie Abu-l-Gazi hana Kivinskogo**, Moskva-Leningrad 1958.

B. Ögel, **Böyük Hun İmperiyası**, I. kitap, Bakı, 1992.

B. Ögel, **Türk Mitolojisi**, I, İstanbul 1997.

G. P. Potanin, **Oçerki severo-zapadnoy Mongolii**, Sankt-Peterburg 1881.

L. P. Potapov, **Luk i Strela v Şamanstve u Altaysev**, Moskva, 1934.

F. Raşid yad-din, Oguz-name, Baku 1987.

L. Rasonyi, **Tarihte Türklük**, Ankara, 1971.

V. V. Radlov, **Opıt Slovarya Tyurkskih Nareçiy**, Sankt-Peterburg 1905, t. III, ç. 1.

E. Recebov, Y. Memmedov, **Orhon-Yenisey Abideleri**, Bakı 1993.

M. Seyidov, **Azerbaycan Halgının Soykökünü Düşünerken**, Bakı 1989.

M. Seyidov, **Azerbaycan Mifik Tefekkürünün gaynagları**, Bakı 1983.

A. M. Şçerbak, **Oguz-name**, Moskva 1959.

V. Şerbakov, **Asgard, (Sbornik), Zagadki Zvezdnıh Ostrovov, Kniga Pyataya, 1950**. Moskva, 1989.

S. P. Tolstov, "Oguzı, Peçenegi. More Daukara", **Sovetskaya etnografiya**, No: 4, 1950.

K. Veliyev, F. Uğurlu, **Oğuznameler**, Bakı Universiteti Neşriyyatı, 1993.

V. Vinogradov, "O Muzıkalnoy Arkeologii", **Sovetskaya Muzıka**, N: 5, 1971.